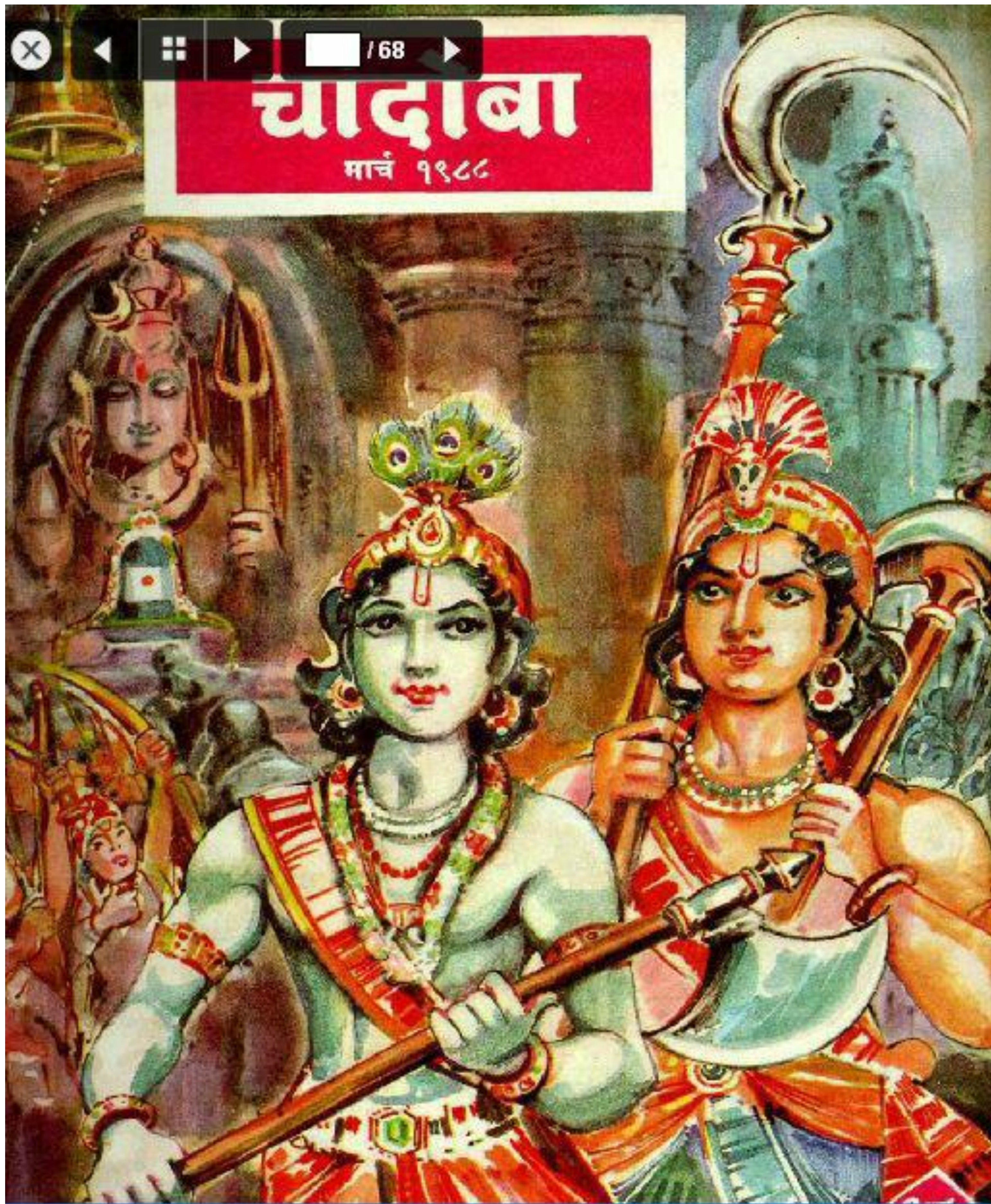
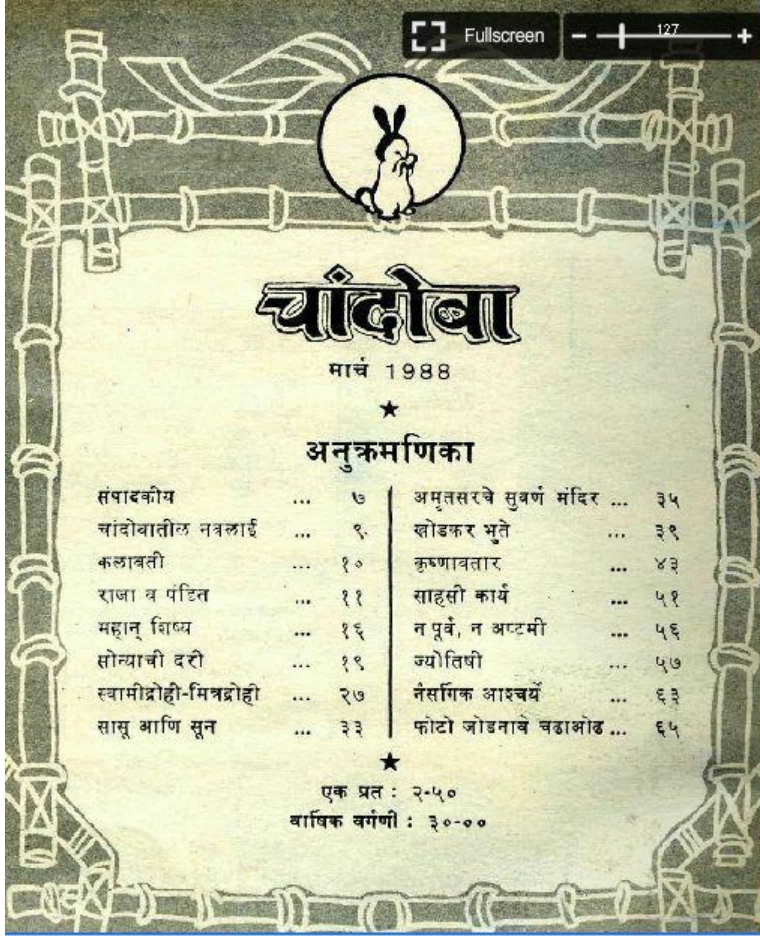

/68
चांदामा
मार्च १९८८

चांदोबा

मार्च 1988

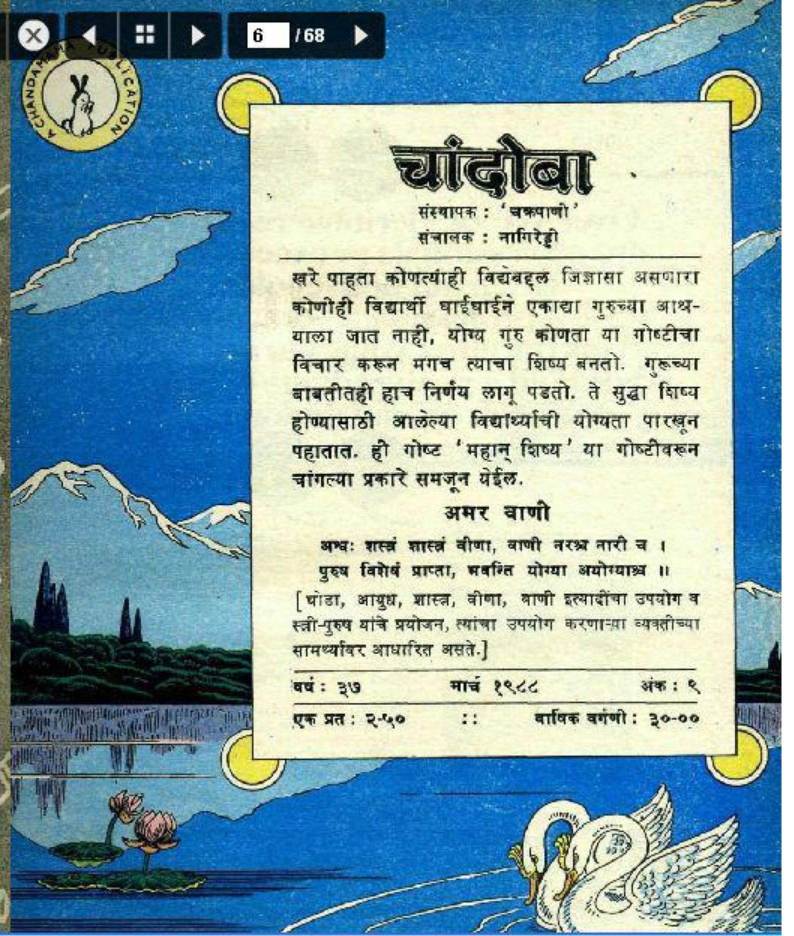
★

अनुक्रमणिका

★

एक प्रत : २-५०

वार्षिक वर्गणी : ३०-००

चांदोबा

संस्थापक : 'चक्रपाणी'

संचालक : नागिरेड्डी

खरे पाहता कोणत्याही विद्येबद्दल जिज्ञासा असणारा कोणीही विद्यार्थी घाईघाईने एकाद्या गुरुच्या आश्रयाला जात नाही, योग्य गुरु कोणता या गोष्टीचा विचार करून मगच त्याचा शिष्य बनतो. गुरूच्या बाबतीतही हाच निर्णय लागू पडतो. ते सुद्धा शिष्य होण्यासाठी आलेल्या विद्यार्थ्यांची योग्यता पारखून पहातात. ही गोष्ट 'महान् शिष्य' या गोष्टीवरून चांगल्या प्रकारे समजून येईल.

अमर वाणी

अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा, वाणी नरश्च नारी च ।
पुरुष विशेषं प्राप्ता, भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥

[घोडा, आयुध, शास्त्र, वीणा, वाणी इत्यादींचा उपयोग व स्त्री-पुरुष यांचे प्रयोजन, त्यांचा उपयोग करणाऱ्या व्यक्तीच्या सामर्थ्यावर आधारित असते.]

वर्ष : ३७ मार्च १९८८ अंक : ९

एक प्रत : २-५० :: वार्षिक वर्गणी : ३०-००

चांदोबातील

बुडलेल्या जहाजातील खजिना

१५ एप्रिल १९१२ ला सकाळीं २-२० वाजता त्या काळचे सर्वात मोठे असलेले 'टिटॅनिक' नावाचे जहाज आपली पहिली यात्रा करत असतानाच बुडले. त्या अपघातात १,५१३ माणसे मृत्युमुखी पडली. थोड्या दिवसांपूर्वीच काही लोकांनी सात आठवडे मन लावून मेहनत करून अटलांटिक सागराच्या तळाशी सुरक्षित असलेल्या या जहाजातून शेकडो वस्तु काढून फ्रान्सच्या किनाऱ्यावर पोचवल्या !

गेण्डा झिंदाबाद !

दिवसेंदिवस गेण्डयांची जात समाप्त होत आहे. त्यांच्या पिल्लांच्या रक्षणाचा प्रचार करण्यासाठी झिबाबवेच्या चार्ली हेवार्ड आणि ज्यूली एडवर्डस् नावाच्या दोन मुली लंडनहून हरारेकडे सायकलवरून जात आहेत. नार्वे, स्वीडन, डेन्मार्क, पश्चिम जर्मनी, नेदरलॅण्डस्, फ्रान्स, स्वित्झरलंड, इटली, इजिप्त इत्यादी देशातून भ्रमण करून जे पैसे जमा होतील, ते त्या झिबाब्वे नॅशनल कन्झर्व्हेशन ट्रस्टच्या हवाली करणार आहेत.

सूर्याला वेढणारे रंगीत वलय

दोन तासपर्यंत सूर्याला वेढून राहिलेल्या इंद्रधनुषी रंगाच्या वलयाबद्दल नुकतीच माहिती मिळाली आहे. इंदूरच्या होळकर सायन्स कॉलेजचे प्रोफेसर राम श्रीवास्तव यांना सर्वात प्रथम या संबंधी शोध लागला. ३०० वर्षांपूर्वी ब्रिटिश वैज्ञानिकांनी आपल्या अभ्यासातून ही गोष्ट शोधून काढली होती की–पृथ्वीपासून १५ कि. मि. अंतरावर असणाऱ्या ढगांतील दवबिंदूतून सूर्यकिरण जाताना त्यांचे वक्रीभवन होते व त्यामुळे असे विभिन्न रंगांचे वलय तयार होते.

हुशार मुले

ब्रिटन मध्ये नुकत्याच झालेल्या एका पाहणीत एक गोष्ट माहीत झाली–या पिढीतील मुले तत्सम वयाच्या त्यांच्या आजी-आजोबांहून अधिक बुद्धिमान आहेत. एका मानसशास्त्रज्ञाने बुद्धिमत्तेबाबत संशोधन केले. त्याने आपल्या निष्कर्षांची तुलना १९३६ सालच्या निष्कर्षांशी केली. तेव्हां त्याला वरील गोष्ट माहित झाली.

कलावती

काशी-नरेशाच्या मुलीचे नाव होते कलावती. ती अत्यंत सौंदर्यवती, गुणवती व देवभक्त होती. ती लहान असतानाच एकदा दुर्वास मुनींनी तिला पंचाक्षरी मंत्र दिला. ती अत्यंत भक्ती व श्रद्धापूर्वक तो मंत्र जपत शिवपूजा करीत असे. ती उपवर झाल्यावर मथुरेचा राजा दशार्ह याच्याशी तिचा विवाह झाला.

सुरुवातीला दशार्ह फार सुशील व सदाचारी होता. परंतु पुढे सत्ता व अधिकाराच्या गर्वाने तो अंध झाला. तो भोगविलासी बनला, पापकर्मे करू लागला! या गोष्टी समजल्यावर कलावती अतिशय दुःखी झाली. परंतु अत्यंत पवित्र आचरण करणाऱ्या आपल्या पत्नीकडे मात्र डोळे उघडून पहाण्याचे धैर्य त्याच्यात नव्हते.

कलावतीने पतीला योग्य मार्गावर आणण्याचा निश्चय केला. एके दिवशी पतीसह ती महामुनी गर्ग यांच्या आश्रमात गेली व सर्व वृत्तान्त तिने मुनींना सांगितला. गर्गमुनींनी राजाला जवळच्या कालिन्दी नदीत स्नान करून येण्याची विनन्ति केली. राजा आश्रमातील शान्त वातावरणावर अतिशय मुग्ध झाला. आपल्या गतजीवनाचे स्मरण आल्यावर त्याला पश्चात्ताप झाला व मोठ्या भक्तिपूर्वक त्याने नदीत स्नान केले. दुसऱ्याच क्षणी कावळ्याच्या रूपाने त्याची सर्व पापे उडून गेली. अतिशय निर्मळ हृदयाने राजा नदीच्या बाहेर आला व त्याने मुनींच्या चरणांना स्पर्श करून नमस्कार केला. गर्गमुनींनी त्याला मंत्रोपदेश दिला. यानंतर राजधानीला जाऊन कलावतीबरोबर तो पवित्र जीवन चालवू लागला.

राजा व पंडित

चित्रगिरि राज्याच्या राजांना एक विचित्र रिवाज पाळावा लागे. तो रिवाज असा होता की–दर दहा वर्षांनी राजाला स्वतःला सर्व प्रकारच्या क्षत्रीय विद्यांच्या चढाओढीत भाग घ्यावा लागे व त्या चढाओढी जिंकाव्या लागत. असे न घडता, दुसऱ्या कोणी राजाला पराजित केले तर तो जिंकणारा प्रतिस्पर्धी चित्रगिरिचा राजा म्हणून निवडला जात असे.

या रिवाजाप्रमाणे चित्रगिरीवर दहा वर्षे राज्य केलेल्या राजाला सर्व जनतेसमोर स्पर्धेत उतरावे लागले. तीन प्रतिस्पर्धी या चढाओढींसाठी आले होते. त्या तिनांपैकी दोन वीरांना राजाने पराजित केले. परंतु तिसरा वीर मुनिराम याच्याकडून मात्र राजा स्वतःच पराजित झाला. मग काय अवकाश! मुनिराम आता 'मुनीन्द्रवर्मा' या नावाने चित्रगिरिचा राजा बनला. चित्रगिरिच्या दरबारात उद्दण्डभट्ट नावाचा एक प्रमुख पंडित होता. तो जितका बुद्धिमान व महापंडित होता, तितकाच रागीटही होता. इतर लोक कितीही महान् असले तरी त्यांच्यापुढे नतमस्तक होणे उद्दण्डपंडिताला मान्य नसे.

मुनीन्द्रवर्माने प्रथमच जेव्हा राजसभा बोलावली, तेव्हा तेथील प्रथेप्रमाणे उद्दण्डपंडिताने राजाची स्तुति केली–"महाराज, बलपराक्रमात आपण बलरामाप्रमाणे आहात, साहसात आपण अभिमन्यु व युद्धविद्येत प्रत्यक्ष अर्जुनच आहात."

राजाने दरबारी पंडिताची ही स्तुति ऐकून घेतली, क्षण दोन क्षण त्याच्याकडे निरखून पाहिले व तो जोरजोरात हसू लागला!

"माफी असावी महाराज. पण आपल्या या अनपेक्षित हसण्याचे कारण मला कळेल?" उद्दण्डभट्टने आश्चर्याने विचारले.

ननु अभ्यंकर

"ठीक आहे, जरूर सांगतो मी कारण. पण त्यापूर्वी मला तुमच्याबद्दल थोडी माहिती हवी. दरबारी पंडित बनण्यासाठी आपण जे जे प्रयत्न केले, त्याबद्दलची माहिती आपण या सभेसमोर सांगू शकलात तर ती ऐकायची माझी इच्छा आहे." मुनीन्द्रवर्मा म्हणाला.

राजाच्या प्रश्नाला उत्तरादाखल आपण दरबारी पंडित बनण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांचे वर्णन उद्दण्डभट्टाने असे केले– "राजा, माझा जन्मच एका पंडित कुटुंबात झाला, माझे वडील एक विख्यात पंडित आहेत. त्यांनी मला विद्याभ्यासासाठी नृसिंहशास्त्री नावाच्या एका गुरूकडे पाठवले. मी खूप मेहनतीने त्यांची सेवा केली. मी नृसिंहशास्त्रींजवळ राहून वेद, उपनिषदे व अनेक महान् ग्रंथांचे अध्ययन केले. अशा प्रकारे सर्व विद्यांचे अध्ययन करून वीस वर्षांनी मी गुरुकुलातून बाहेर पडलो. यानंतर माझ्या विद्येचे प्रदर्शन करून मी चित्रगिरीच्या राजाकडून मोठा सन्मान मिळवला व त्यांच्याच विनंतीवरून इथे दरबारी पंडित बनलो."

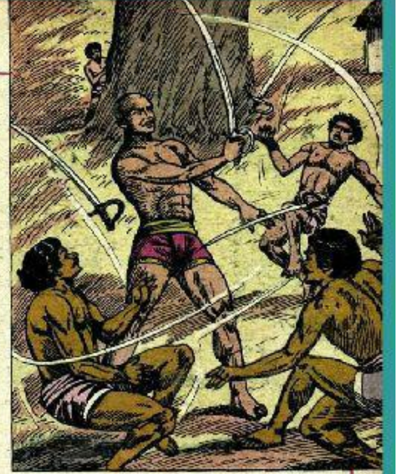
उद्दण्डभट्टची ही सर्व हकीकत ऐकून राजा मुनीन्द्रवर्मा म्हणाला–"पंडित बनण्यासाठी निरंतर वीस वर्षे तुम्ही जे कष्ट केलेत त्याचे वर्णन ऐकून मला तुमची दयाही येते व हसूही येते. कारण राजा बनण्यासाठी मी तर केवळ तीनच वर्षे श्रम केले. मग आपणच सांगा ही गोष्ट हास्यास्पद नव्हे तर काय! आपण माझी हकीकत ऐकाल तर आश्चर्यचकितच व्हाल."

यानंतर मुनीन्द्रवर्म्याने आपला वृत्तान्त या शब्दात सांगितला–"माझा जन्म एका परीट कुटुंबात झाला. परंतु आपण दुसरा कोणता तरी व्यवसाय करावा अशी माझी लहानपणापासूनच तीव्र इच्छा होती. अशा स्थितीत एक दिवस क्षात्रविद्येत प्राविण्य मिळवलेला एक मल्ल युद्धात सर्वांचा पराभव करीत करीत माझ्या गावी येऊन पोचला. खड्गविद्येत थोडाफार

प्रवेश केलेल्या माझ्या गावच्या मल्लांशी लढून त्याने त्यांचा पार धुव्वा उडवला! त्यावेळी त्या नव्या मल्लाची कुशलता मी ओळखली व माझ्या मनात आले की आपण त्याच्या शिष्य बनून त्याच्याबरोबरच राहू. दुसऱ्याच दिवशी मी त्याची भेट घेतली व त्यानेही शिष्य म्हणून माझा स्वीकार केला! तीन वर्षे मी त्याच्याबरोबर फिरून त्याच्याजवळच्या सर्व क्षात्रविद्या शिकून घेतल्या व त्याच्यासारखाच योद्धा बनलो. त्यानंतर मी इथल्या चढाओढीत भाग घेतला व राजा बनलो."

अशा प्रकारे आपली हकीकत सांगून मुनीन्द्रवर्मा पुढे म्हणाला–"अशा प्रकारे फारच सहजपणे राजा बनलेल्या मला आत्ता हे विशाल चित्रगिरि राज्य, इथली सारी संपत्ती, हे सर्व सेवक-सैनिक प्राप्त झाले आहे, सर्व माझ्या अधीन आहे! भगीरथ प्रयत्नांनी पंडित बनलेल्या आपणालाही माझ्या संकेतानुसार, माझ्या आज्ञेत रहायची पाळी आली ना? मग आता तुम्हीच सांगा की राजा मोठा की पंडित?"

हा प्रश्न ऐकून उद्दण्डभट्ट हसून बोलला– "महाराज, वर्तमान, भूत व भविष्याचे ज्ञान लोकांना आमच्यामुळेच मिळते. तिथि, वार, नक्षत्रे यांच्या द्वारा आम्ही काळावर

नियंत्रण मिळवू शकतो. आमचे बुद्धिसामर्थ्य अपार असते. वय वाढले तसतशी बुद्धि व ज्ञान वाढत जाते, तीक्ष्ण होते. परंतु आपण ज्या क्षात्रविद्यांचा उल्लेख केला त्या मात्र वाढत्या वयाबरोबर निरुपयोगी होत जातात. राज्य हे वीरानेच भोगायचे असते, म्हणूनच आपण जोपर्यंत वीर असता तोपर्यंतच आपण राजा म्हणून राज्य उपभोगू शकता. यानंतर ते राज्य इतरांच्या हातात जाते. पंडित लोक आपणासमोर हात जोडून, नतमस्तक होऊन, उभे राहतात व आपला विनय प्रदर्शित करतात, ते आपल्याकडून दया वा प्रेमाची अपेक्षा करण्याकरता नव्हे! विद्यासौरभामुळे मिळा-

लेला तो एक गुण असतो–विद्या 'विनयेन शोभते!' आता आपणच सांगा–पंडितच राजापेक्षा मोठा की नाही ते!"

यावर मुनीन्द्रवर्मा म्हणाला–"आपले म्हणणे मला नीटसे समजले नाही. मला फक्त इतकेच समजते की मोठयात मोठया पंडितालाही वैभवसंपन्न माणसासमोर हात जोडूनच उभे रहावे लागते! उलट संपन्न माणसाला मात्र पंडितासमोर कधीही हात जोडायची वेळ येत नाही."

उद्दण्डभट्ट यावर रागाने उत्तरला–"आपण चूक करत आहात महाराज. असेही कधी कधी काही जरूर घडू शकते. प्रत्येक वेळी पंडित हाच राजापेक्षा श्रेष्ठ ठरतो."

"केवळ तोंडाने बोलून नाही चालणार. आपल्या या म्हणण्याच्या पुष्टीसाठी पुरावाही पाहिजे. पंडित हा राजापेक्षा श्रेष्ठ आहे ही गोष्ट आपण सिद्ध करू शकलात तर मी मोठ्या आदरपूर्वक आपला सन्मान करीन. सोन्याच्या घंगाळात आपले पाय धुवून मी आपल्या पायांत सोन्याचे कडे घालीन याशिवाय आपणाला पालखीत बसवून राजधानीच्या रस्त्यावर मी त्या पालखीला खांदा देईन. पण आपण पंडिताचे श्रेष्ठत्व सिद्ध करू शकला नाहीत तर चित्रगिरिच्या दरबारातून पंडित हे पदच रद्द केले जाईल. यासाठी मी आपणाला एक महिन्याची मुदत देत आहे. तोपर्यंत मी आपणाला राजसभेतून काढून टाकत आहे." मुनीन्द्रवर्माने रागाने फर्माविले.

सभेतून काढून लावल्यावर उद्दण्डभट्ट घरी गेला. खूप विचार करूनही 'राजापेक्षा पंडितच श्रेष्ठ' हे कसे सिद्ध करून दाखवावे हे त्याला कळेना! या उलट सामंतावर राजाचा कसा अधिकार असतो, दुर्बलावर बलवान कशी कुरघोडी करू शकतो किंवा निर्धनावर धनवानाच प्रभाव कसा पडतो हे दाखवून देणे सोपे आहे असे त्याला वाटले.

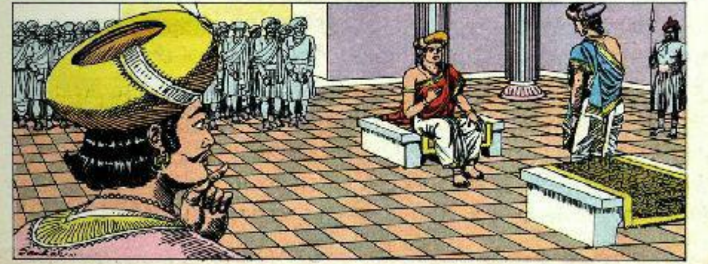
याच काळात कलिंग देशातून विमलवाचस्पति नावाचा एक पंडित मुनीन्द्रवर्माच्या दरबारात आला व त्याने निवेदन केले की–"महाराज, मी आपल्या शत्रु देशातुन–कलिंगहून–आलो आहे. मी अनेक राज्यात जाऊन तिथल्या पंडितांना हरवले आहे. आपल्या दरबारातला कोणी एकादा पंडित मला वादात हरवू शकला तर ठीक आहे. अन्यथा आमचा राजा अपार सैन्यबळ आणून आपल्या राज्यावर हल्ला करील. हे आव्हान देण्यासाठीच त्यांनी मला पाठवले आहे. जर आपल्याकडील पंडित मला हरवू शकला तर आमच्या देशाच्या सीमेवरील पन्नास गावे आपल्या राज्याला जोडून दिली जातील?"

मुनीन्द्रवर्माने आपल्या दरबारातील चार-पाच पंडितांना विमलवाचस्पतीशी वेदान्त चर्चा करायची आज्ञा केली. परंतु ते सर्वजण विमलवाचस्पतीच्या हातून पराजित झाले. यानंतर मुनीन्द्रवर्माने मंत्र्यांशी बोलणे केले. त्या सर्वांनी एका स्वरात सल्ला दिला–"महाराज, उद्दण्डभट्ट सोडून दुसरा कोणीही पंडित याला जिंकू शकणार नाही."

राजाने उद्दण्डभट्टला पाचारण केले, येऊन कलिंग-पंडिताशी शास्त्रार्थचर्चा सुरू केली. त्यांचे वाग्युद्ध इतर सभासदांबरोबरच राजाने ही मंत्रमुग्ध होऊन पाहिले!

थोडयाच वेळात विमलवाचस्पति उद्दण्डभट्टकडून पराजित झाला व त्याने आपली मान खाली घातली!

मुनीन्द्रवर्माला परमानन्द झाला, व तो सिंहासनावरून खाली उतरला. त्याने ताबडतोब उद्दण्डभट्टाचे पाय धुवून त्यावर सोन्याचे कडे चढवले, व म्हटले–"मी अज्ञानाने आपला अपमान केला याबद्दल फार दिलगीर आहे. वैभव, ऐश्वर्य व राजत्व श्रेष्ठ मानून मी आपल्या खऱ्या विद्वतेची अवहेलना केली. परंतु या अनुभवाने माझ्या डोळ्यांत अंजन घातले!" असे म्हणून त्याने उद्दण्डभट्टला पालखीत बसवले. इतर कहारांबरोबर राजानेही पालखीला खांदा दिला. पालखी राजरस्त्यांवरून मिरवून राजाने पांडित्याला सर्वश्रेष्ठ स्थान दिले.

महान् शिष्य

उज्जयिनी शहराजवळच्या पहाडी प्रदेशात महापंडित प्रज्ञासागर यांचा आश्रम होता. प्रज्ञासागरने केवळ वेद, वेदांग व उपनिषदांचाच नव्हे तर सर्व शास्त्रांचा अभ्यास केला होता.

प्रज्ञासागरचे शिष्यत्व प्राप्त करून सर्व विद्यांचे अध्ययन करावे या इच्छेने अनेक लोक त्यांच्याकडे येत असत. अशा लोकांना प्रज्ञासागर आपल्या आश्रमाच्या एका कोपऱ्यातील खडकाळ जमीन दाखवून आपली अट सांगत असत—या जमिनीत जो विहीर खोदून दाखवील त्यालाच मी माझा शिष्य बनण्यास योग्य व्यक्ति समजेन.

प्रज्ञासागर अशी विचित्र अट का सांगत कोणाला समजेना.

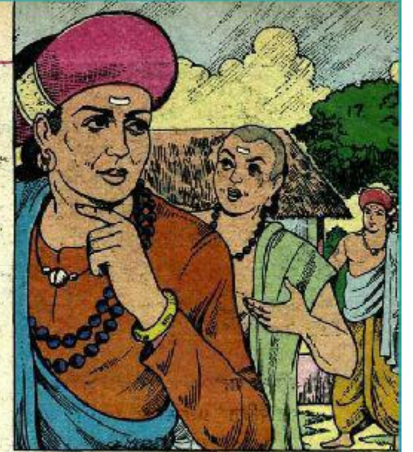
एकदा गांधार देशातील गौरांग नावाच्या पंडिताने देशाटन करता करता प्रज्ञासागर बद्दलची ही हकीकत ऐकली. त्यांनी प्रज्ञासागर यांना भेटून स्वतःला आपला शिष्य बनवून घेण्याची विनंति केली. गौरांग-बरोबर त्यांचा शिष्य विद्यानिधि ही होता.

आपल्या नियमाप्रमाणे गौरांगनाही प्रज्ञासागर यांनी खडकाळ जमिनीत विहीर खोदण्याची अट सांगितली.

ही अट ऐकून गौरांगना आश्चर्य वाटले. ते म्हणाले—"मी स्वतः नालन्दा व तक्ष-शिला येथे शास्त्रांचे अध्ययन केले व काही काळ तेथे आचार्य म्हणून अध्यापनही केले. माझे शिष्य देशाच्या चारी कोपऱ्यात 'महापंडित' म्हणून प्रख्यात आहेत. तरीही मी स्वतःला आपणासारख्या महापंडिताचा शिष्य म्हणवून घेऊ इच्छितो. मला वाटते माझी लायकी व योग्यता आपला शिष्य बनण्याला पुरेशी आहे."

यावर थोडे हसत प्रज्ञासागर म्हणाले—"माझा शिष्य बनू इच्छिणाऱ्याला या जमिनीत विहीर खोदणे हे अनिवार्य आहे."

अपमानित झाल्यासारखा भाव चेहऱ्यावर दाखवत गौरांग म्हणाले—"आपण आपले ज्ञान शिष्यांना वाटले तर त्यांच्यातला एकादा आपणापेक्षाही महापंडित बनेल ही भीती आपल्या मनात असावी असे मला वाटत आहे. खडकाळ जमिनीत विहीर खोदणे अगदीच अशक्य नाही, पण असल्या कठीण कामात आपले डोके खपवून आपले शिष्यत्व प्राप्त करून घेण्याने माझा तादृश फायदा काय? तेव्हा कृपा करून आपण मला आज्ञा द्या, मी आपला इथून निघून जातो." असे म्हणत गौरांग तेथून निघून जाऊ लागले.

यावर त्यांचा शिष्य विद्यानिधि म्हणाला—"गुरुदेव, आपण माझ्याबद्दल गैरसमज करून घेऊ नये. प्रज्ञासागर यांचा उद्देश खरोखरीच या जमिनीत विहीर खणावी असा नक्कीच नसावा. मला असे वाटते की त्यांच्या या अटीमागे काहीतरी रहस्य लपलेले आहे."

गौरांग चिडून बोलले—"असं होय? माझ्याही लक्षात न येणारे हे रहस्य काय असावे? जरा नीट विचार करून सांग बरे!"

"माझ्या मते प्रज्ञासागर यांनी त्यांचे शिष्यत्व पत्करणारा इच्छुक त्यांच्या अपार बुद्धि सामर्थ्यावर अधिकार मिळवण्यासाठी पुरेशा सहनशीलतेने, दृढनिश्चयाने व उत्साहाने कष्ट करायला तयार आहे की नाही—ही परीक्षा घेण्यासाठीच अशी अट ठेवली असावी." विद्यानिधीने सांगितले.

विद्यानिधीच्या तोंडचे हे भाषण ऐकताच प्रज्ञासागर यांनी त्याला आपल्याजवळ बोलावले व म्हटले—"मला कळून चुकले की तुझ्यात विहीर खोदण्याइतके सामर्थ्य नक्की आहे. त्यासाठी प्रत्यक्ष विहीर खोदायची आता गरज नाही. मी आजपर्यंत तुझ्याचसारख्या शिष्याची वाट पहात होतो."

गौरांग चकित होऊन प्रज्ञासागरकडे पहातच राहिले. तेव्हा प्रज्ञासागर त्यांना

म्हणाले–"कित्येक लोकांना असा भ्रम पडला आहे की, मी केवळ स्वार्थापोटीच आपली ज्ञान-संपदा दुसऱ्यांना द्यायला संकोचत आहे. परंतु माझ्यापेक्षाही उत्तम प्रगाढ पंडित घडवण्यासाठी योग्य शिष्याचाच मी आजपर्यंत शोध घेत होतो."

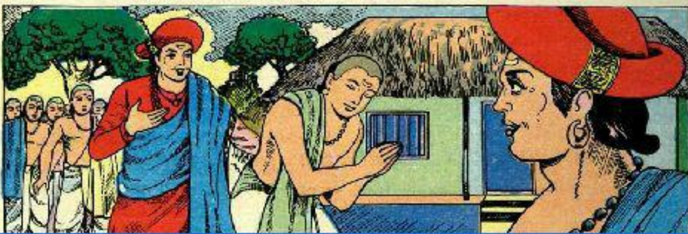
"क्षमा असावी. मीही अशाच भ्रमात पडलो होतो." गौरांग म्हणाले.

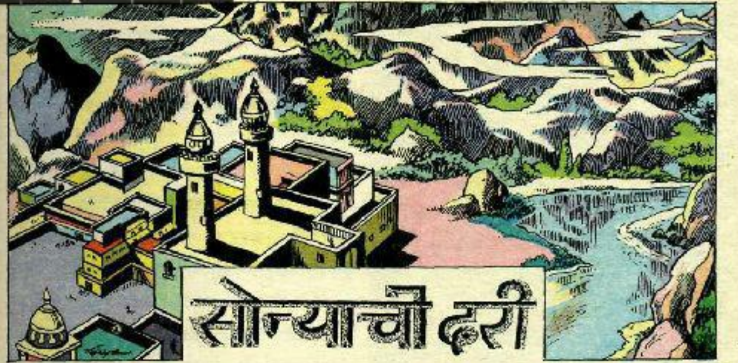
प्रज्ञासागर किंचित हसत म्हणाले–"माझ्याकडून विद्या प्राप्त करून गप्प बसणारा शिष्य मला नको आहे. तो असा असावा की, जो सर्व विद्यांचे बारकावे शोधून काढण्याचा प्रयत्न करील. जरूर पडेल तेथे मला सतावून माझ्याकडून पूर्ण ज्ञान प्रकट करवण्याइतकी शक्ति त्याच्यात असावी. म्हणूनच माझ्या शिष्यत्वाची आशा धरून जे जे इथे आले, त्या सर्वांना मी सुचवले की त्यांनी या खडकाळ भागात विहीर खोदावी. पण याच्या मागे लपलेले रहस्य शोधून काढण्याचा प्रयत्न मात्र कोणीही केला नाही."

गौरांग प्रसन्न होऊन म्हणाले–"माझा शिष्य विद्यानिधीने मात्र आपला उद्देश बरोबर ओळखला, तो माझ्यापेक्षाही अधिक प्रज्ञावन्त आहे."

प्रज्ञासागर मान हलवत म्हणाले–"दगडांच्या थरांखाली असलेली जलधारा बाहेर काढण्यासाठी खूपच कष्ट करावे लागतात ही गोष्ट सर्वविदित आहे. त्याचप्रमाणे गुरुच्या मेधाशक्तीत असणारी ज्ञान-संपदा पारखून पहाण्यासाठी खूप कष्ट करावे लागतात. ज्ञानबोध करणाऱ्या गुरु बरोबरच, ते ज्ञान घेण्याची इच्छा करणाऱ्या शिष्यातही तसे विशेष गुण, लायकी असावी लागते–हे सर्व सांगण्यासाठीच मला अशी वर्तणूक करावी लागली."

विद्यानिधीला मुकाट्याने प्रज्ञासागरच्या स्वाधीन करून त्यांचा निरोप घेऊन गौरांग पंडित निघून गेले. यानंतर विद्यानिधि अनेक वर्षे प्रज्ञासागर यांच्याकडे राहिला व त्यांच्याकडून विद्या प्राप्त करून गुरुपेक्षाही महान शिष्य म्हणून तो यशस्वी झाला.

[३]

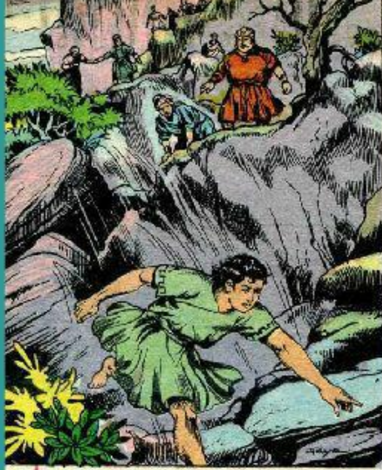
[गुहेत प्रवेश करण्यापूर्वी सुवर्ण-मूर्तीच्या रक्षणाची व्यवस्था करण्यासाठी विनोद राजाकडे गेला. सुवर्ण-प्रतिमेच्या अस्तित्वाबद्दल राजा व महाज्ञानी सर्वांनाच शंका होती. विनोदच्या सांगण्याचा पडताळा पाहण्यासाठी सर्वजण त्याच्या बरोबर गुहेकडे गेले. तेथे पोंचून ही विनोदला दिसणारी मूर्ती कोणालाच प्रथम दिसेना! पुढे वाचा–]

सोन्याची मूर्ती पाहिल्या बरोबर राजा व त्याचे अधिकारी यांचे सुंदर पुरुषांमध्ये रूपान्तर झाले. हे पाहिल्याबरोबर विनोद राजाला म्हणाला–"आपले नोकर व अधिकारीही कसे बदलून गेलेत पाहिलंत? आश्चर्यच आहे ना?"

राजाने त्यांच्याकडे नीट पाहून म्हटले–"ही मूर्ति सजीव झाल्यावर त्या स्त्रीशी मी विवाह करणार आहे. हे सर्वजण सुंदर होऊन काय उपयोग?"

गालातल्या गालात हसत विनोद म्हणाला–"चण्डमार्तण्ड महाराज, आपल्या इच्छेप्रमाणे आपणच या सुंदरीशी विवाह करावा."

"अरे, तु सुद्धा कसा भोळसट आहेस! मी विवाह करावा म्हणून ही मूर्ति सजीव होणार असंच तु म्हणाला होतास ना?" राजाने विचारले.

"महाराज, माझ्या भोळेपणाची मला लाज वाटत आहे." विनोद म्हणाला.

खदखदा हसत राजा म्हणाला–"लाज वाटेल नाहीतर काय? गुप्त व रहस्यमय गोष्टी माझ्यासारख्या बुद्धिमान राजालाही समजणं कठीण असतं."

"महाराज, मला असं वाटतंय की आपण काही इतके महान् बुद्धिमान नाही आहात!" विनोद म्हणाला.

"काय म्हणालास? मी बुद्धिमान नाही?" आपला मिश्यांवर ताव देत राजा विचारू लागला.

थोडा वेळ गप्प राहून विनोद बोलू लागला–"महाराज, आपण व आपल्या राज्यातले अधिकारी लोक जोवर या मूर्तीचे रूप व सौंदर्य कौतुकाने पहात होतात तोवर आपण सर्वजण खरोखरीच फार सुंदर दिसत होतात. पण ती मूर्ति सजीव झाल्याबरोबर तिच्याशी विवाह करण्याची भाषा मोठ्या अहंकाराने आपण बोलू लागताच आपण व आपले अधिकारी पूर्ववत् विकृत दिसू लागला आहात."

"किती गर्विष्ट आहेस तू! मला कुरूप म्हणतोस?" असे म्हणत राजाने हाताच्या मुठी आवळल्या.

"काय आम्ही सर्व कुरूप आहोत?" असे म्हणत महाज्ञानीही हुंकार भरू लागले, व विनोदला पकडण्यासाठी एकदम सर्वांनी उड्या मारल्या. पण त्यांच्या पकडीतून वाचण्यासाठी विनोद त्या डोंगर-कड्यांवरून उड्या मारीत धबधब्याकडे धावत सुटला.

राजा व त्याचे अधिकारी दोघादोघांच्या जोड्या करून एकमेकांचे हात धरून कड्यांवरून उड्या मारत विनोदच्या पाठलाग करू लागले. विनोद पुढे व हे लोक मागे असे बराच वेळ सर्व जण पळत राहिले. विनोदला कोणी पकडू शकले नाहीत. त्यांना अशी डोंगरपहाडांतून पळण्याची सवय नव्हती, म्हणून ते थोड्याच वेळात दमून गेले व त्याबरोबर पाय घसरून कांहीजण खाली पडले व जखमी झाले.

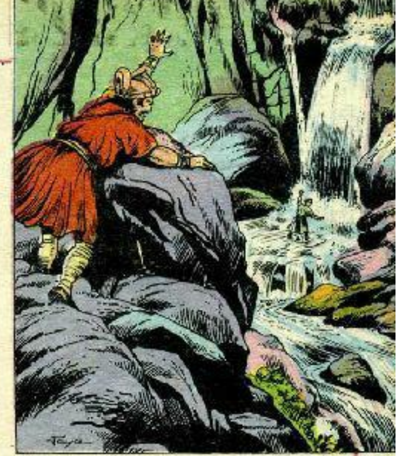
या अवधीत विनोद त्या धबधब्यासमोर जाऊन उभा राहिला. राजा धापा टाकत ओरडला–"अरे वेड्या पोरा, त्या धबधब्यात शिरायचे धाडस करू नकोस. असं करणं धोक्याचं आहे."

"अहो, महाराज चण्डमार्तण्ड, हा धबधबा, अन् तो ओलांडून गेल्यावर त्याच्या पलीकडे असणारा प्रदेश किती धोक्याचा आहे हे मला माहीत नाही. पण इतकं मात्र निश्चित माहीत आहे की यापुढे तुमच्या राज्यात रहाणं हे त्या सर्वांपेक्षा अधिक धोकादायक आहे!" असे म्हणून त्याने धबधब्याकडे पाऊल उचलले.

राजा व महाज्ञानी आश्चर्याने त्याच्याकडे पहातच राहिले. धबधब्यात प्रवेश करीत विनोद उच्च स्वरात ओरडला–"मी आता हा धबधबा ओलांडून पलिकडे जात आहे."

राजा दोन्ही हात उंचावून हलवत ओरडला–"अरे थांब. तो धबधबा पार करून जाऊ पहाणारा कोणीही माणूस आतापर्यंत परत येऊ शकला नाही. तू हे धाडस करू नकोस."

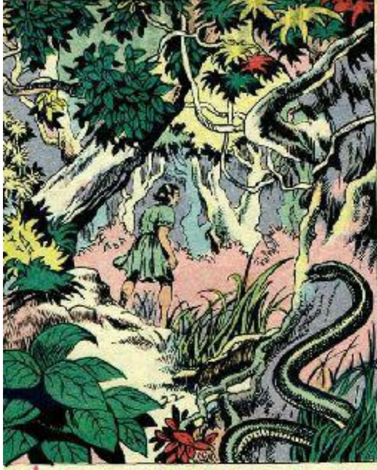
"त्या लोकांची कदाचित् परत येण्याची इच्छाच नसेल, किंवा त्यांच्यात परतण्याची

शक्ति उरली नसेल. परंतु, मी मात्र ही मूर्ती सजीव करण्याचे रहस्य जाणून घेऊनच परत येईन. माझ्या अनुपस्थितीत या मूर्तीचं रक्षण करण्याची जबाबदारी मी आपणावर सोपवीत आहे महाराज." विनोदने सांगितले.

विनोदच्या या बोलण्याचे प्रतिध्वनि तिथल्या गुहातून व चारी बाजूंच्या जंगलातून उमटले. राजा अजिबात हालचाल न करता मूर्तीवत् उभाच राहिला!

काही क्षणातच एकदम दचकून राजा भानावर आला व हात उंचावून म्हणाला–"अरे, तू चिन्ता करू नकोस. मी अगदी काळजीपूर्वक या सुवर्णमूर्तीचं रक्षण करीन.

कोणी या मूर्तीला हात लावायचं धाडस केलं तर त्याचं मस्तक धडावेगळं करून मी किल्ल्याच्या महाद्वारावर लटकावून ठेवीन. तू ते रहस्य जाणून घेऊन लवकर परत ये. मी आपल्या राज्यात कुठे ना कुठे एकादा जमिनीचा तुकडा तुला देईन. इतकेच नव्हे, तर माझ्याच सारखी सुंदर असलेली माझी एक मुलगी मी तुला देईन. थाटामाटात तुझे लग्न करून देईन."

विनोदने राजाचे हे सर्व बोलणें ऐकले की नाही कुणास ठाऊक, पण भयानक आवाज करीत वरून खाली कोसळणाऱ्या त्या धबधब्याच्या पाण्यात त्याने मोठ्या धाडसाने प्रवेश केला!

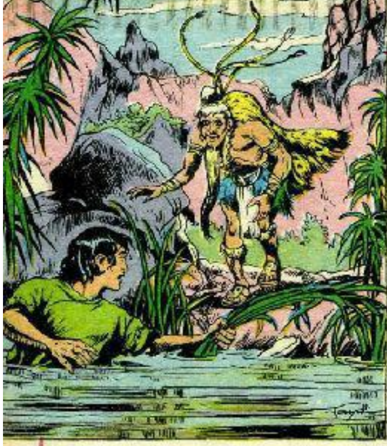
धबधबा ओलांडायला किती वेळ लागेल याची विनोदला काहीच कल्पना नव्हती. परंतु तो जसजसे एक पाऊल पुढे टाकु लागला तसतसे त्याला भासले की आपण वायुवेगाने पाणी कापत पुढे जात आहोत!

थोड्याच वेळात विनोद धबधबा ओलांडून पलिकडे पोचला. पहाडांनी वेढलेल्या त्याच्या 'सोन्याची दरी' राज्या-सारखाच भूप्रदेश त्याला येथेही दिसून आला. हा प्रदेश मोठमोठ्या घनदाट वृक्षांनी असा भरलेला होता की दिवसाही सूर्यकिरण जमिनीवर पोचणे कठीण! जवळच्याच एका छोट्या डोंगरावर चढून विनोदने पलीकडे पाहिले. छोट्याशा नदीने वेढलेले एक विशाल मैदान त्याच्या दृष्टिपथात आले!

"कोण हा युवक?" आवाज ऐकून विनोदने मागे वळून पाहिले. मागील बाजूस असलेल्या एका छोट्या टेकडीवरून एक कुबडा म्हातारा त्याच्याचकडे येत होता! कुबड्याला लांब दाढी होती आणि त्याचे डोळे सापाच्या डोळ्यांसारखे चमकत होते!

म्हाताऱ्याने विनोदच्या जवळ येत विचारले–"कोण आहेस तू? इथे काय करीत आहेस?"

"माझं नाव विनोद. मी इथे काहीच करत नाही आहे. पण तू कोण आहेस सांग!" विनोद म्हणाला.

"तुझ्या बोलण्याची पद्धत मला मुळिच आवडली नाही. मी या ज्ञानभूमीचा रक्षक अन् पुजारी आहे. तू आत्ता काही करत नाहीस हे खरं असेल, पण पुढे काय करणार आहेस?" कुबड्याने विचारले.

"मला खूप दूर जायचं आहे. मला जिथे जायचं आहे तो प्रदेश कोणत्या दिशेला आहे अन् तिथे जाण्याचा रस्ता कोणता वगैरे मला काहीच माहीत नाही. पण बहुधा मला हा प्रदेश ओलांडून जावे लागेल." विनोद म्हणाला.

"ओः, असं आहे होय? मग तू या नदीत उतरून पोहून पलिकडे जा. नंतर तुला हवं तिथे तू जाऊ शकतोस." म्हातारा म्हणाला.

म्हाताऱ्यापासून लवकर सुटका व्हावी म्हणून विनोदने तत्काळ नदीत उडी मारली. नदीचं पाणी उबदार होतं. विनोद पोहून पलिकडे पोचला. पहातो तर काय! म्हातारा समोर उभा! विनोदच्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाही!

"मी तर तुला नदी पार करताना पाहिलंच नाही. तू कसा इथे आलास?" विनोदने म्हाताऱ्याला विचारले.

"मी तिकडच्या किनाऱ्यावर अदृश्य झालो अन् इकडे पोचलो." म्हातारा उत्तरला.

"हे कसं शक्य आहे?" विनोदने आश्चर्याने विचारले.

"का नाही? आपण सर्वचजण म्हणजे निरनिराळ्या शक्तींच्या लहरी असतो. योग्य ज्ञान असेल तर आपण कोणत्याही शक्तीच्या रूपात व नंतर पुन्हा मनुष्याच्या रूपात परिवर्तित होऊ शकतो." कुबडा म्हणाला.

"ओह, असं आहे होय?" विनोद म्हणाला.

"मी प्रथमच तुला म्हणालो होतो की तू आता ज्ञानभूमीत प्रवेश केला आहेस. तरीही ज्ञानाची ही शक्ति काही लोकांपुरतीच मर्यादित आहे." असे म्हणत तो कुबडा विनोदजवळ येऊ लागला.

विनोद एक पाऊल मागे सरकला. कुबडा रागावून खोचक नजरेने म्हणाला–"तू माझ्याशी गर्वाने वागू नकोस. काहीही केलंस तरी तू मला चकवू शकणार नाहीस. तुला या ज्ञानभूमीचा नागरिक बनायचं असेल तर तुला स्पर्श करून मला तुझं नामकरण करायला हवं."

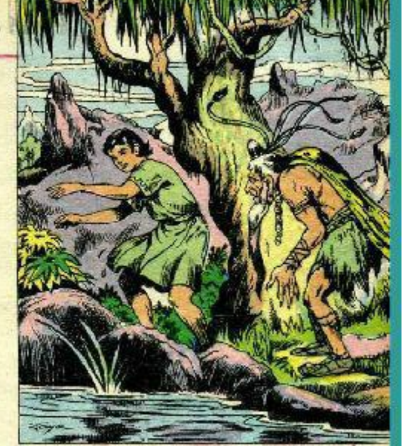
"माझं हे 'विनोद' नाव काय वाईट आहे?" विनोदने विचारले.

"तुला नवीन नाव ठेवलंच पाहिजे. पण इथे पोचल्यावरही तुला तुझं पहिलं नाव कसं लक्षात राहिलं याचं मला आश्चर्य वाटत आहे." कुबडा चिडून बोलला.

"का? माझं ते नाव आहे म्हणून माझ्या लक्षात राहिलं." विनोद उत्तरला.

"तू नदीत उतरलास तेव्हाच तुझा पूर्ववृत्तान्त पूर्णपणे विसरून जायला हवा होता, पण असं घडलं नाही. तेव्हा तुला या ज्ञानभूमीचा नागरिक बनता येणार नाही." कुबडा म्हणाला.

"मी तुझ्या या ज्ञानभूमीचा नागरिक बनायला मुळीच लालचावलो नाही. मी केवळ इथून जाणारा एक प्रवासी आहे." असे म्हणत विनोद पुढे जाऊ लागला.

"तू पुन्हा गर्वाने बोलू लागलास. आणि ज्ञानभूमीचा नागरिक बनण्यातलं महत्वही तुला समजत नाही. मी खूप दिवसांपासून अनेक परदेशी लोकांना इथले नागरिक बनवत आलो आहे. तरीही मला अजून आश्चर्य वाटतंय की तू या नदीत पोहूनही आपलं गतायुष्य विसरला कसा नाहीस! पुन्हा एकदा तू नदीत पोहून दाखवतोस?" म्हाताऱ्या कुबड्याने विचारले.

"मी ते मुळीच करणार नाही." असे म्हणत विनोदने सहजच आपल्या बोटातल्या अंगठीकडे पाहिले, अन् त्याच्या लक्षात आले की सुवर्णप्रतिमेकडून आपल्या हातात आलेल्या अंगठीचाच हा प्रभाव असला

पाहिजे. त्यामुळेच नदीचा आपल्यावर काही परिणाम होत नाही!

कुबडयाने रागाने टाळ्या वाजवल्या. त्या गडगडाटामुळे त्या डोंगराळ भागात विचित्रसे प्रतिध्वनी उमटले. परंतु हळूहळू प्रतिध्वनीचा आवाज कमीकमी होण्याऐवजी वाढतच गेला.

"असले मजेदार प्रतिध्वनि मी कधीच एकले नाहीत. हा सर्व एक गंमतशीर तमाशा वाटतोय मला!" विनोद म्हणाला.

"गंमतशीर तमाशा वगैरे काही नाही मुला! वैज्ञानिक दृष्टीने आम्ही जे विजय मिळवले आहेत त्यापैकीच हा एक. यामुळे प्रतिध्वनीचा आवाज आम्ही वाढवू शकतो." कुबडयाने सांगितले.

इतक्यात पहाडातून काही सैनिक त्यांच्याकडे येऊ लागले.

"या परदेशी माणसाला कैद करा." कुबडयाने आज्ञा दिली.

सैनिकांनी विनोदला घेरले. पण एकाच उसळीत विनोदने सैनिकांच्या पलिकडे असलेल्या कडयावर उडी मारली व त्यांच्या पकडीतून वाचण्यासाठी पळत सुटला. सैनिक निराशा न होता त्याचा पाठलाग करू लागले. पळता पळता शेवटी विनोद एका दरीत पोचला. त्या दरीच्या एका टोकाला एक मोठे भवन व काही घरे त्याला दिसली. सैनिकांच्या हातून स्वतःला वाचवता येईल या आशेने विनोद त्या बाजूला वेगाने पळू लागला. पण सैनिक त्याच्यापेक्षाही अधिक वेगाने त्याच्या जवळ जाऊ लागले.

सैनिकांच्या हातून आता आपण नक्कीच पकडले जाणार या भीतीने विनोदने एकदा मागे वळून पाहिले. परंतु त्याला असे दिसले की सैनिक त्याचा पाठलाग सोडून त्यांच्या मागील बाजूस असलेल्या एका छोटया टेकडीकडे भीतीने कापत पहात उभे आहेत!

विनोदनेही त्या टेकडीकडे पाहिले व तेथील दृश्य पाहून तोही एकदम आश्चर्यचकित झाला. (क्रमशः)

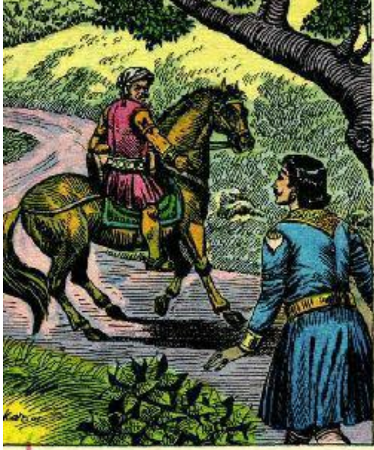

स्वामीद्रोही मित्रद्रोही

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य झाडाजवळ परत आला, प्रेत खांद्यावर टाकून तो स्मशानाकडे निघाला. प्रेतात वास करणारा वेताळ म्हणू लागला–"राजा, या विशाल विश्वात स्वामीद्रोही आणि मित्रद्रोही लोकांची कमतरता नाही. माझ्या मनात शंका आहे की–अशाच प्रकारच्या काही लोकांच्या हातचे खेळणे बनल्यामुळे तर तुझ्यावर असे कष्ट करण्याची पाळी आली नसेल? असली द्रोही माणसे कशा प्रकारे फसवतात याची ओळख करून देण्याच्या हेतूने, उदाहरण म्हणून मी एक स्वामीद्रोही व मित्रद्रोही व्यक्तींची गोष्ट सांगतो. ऐक"–वेताळ सांगू लागला –

सुवर्णमुखी राज्यावर धर्मपाल नावाचा राजा राज्य करीत होता. एक महान वीर म्हणून तो प्रसिद्ध होता. त्याचा सेनापती नागभैरव हा अत्यंत कपटी होता–

एकाद्याची फसवणूक करण्यात त्याचा हात धरील असा कोणीच नव्हता! राजाबद्दल अत्यंत श्रद्धा, भक्ती असल्याचा अभिनय तो करी; पण आतून मात्र सिंहासन बळकावण्याचे कारस्थान तो करत होता.

राजा धर्मपालला मात्र त्याच्या या कारस्थानांबद्दल किंचितही कल्पना नव्हती. संधी पाहून नागभैरवने एकेका अधिकाऱ्याला वश करून घेतले व एक दिवस राजा, राणी आणि युवराज शशिसेन अशा तिघांनाही त्याने कैद केले! तिघांना त्याने तीन निरनिराळ्या तुरुंगात ठेवले, त्यांच्यावर कडक पहारा नेमून मग तो स्वतः गादीवर बसला.

परंतु राजा ज्या तुरुंगात होता त्याला एक गुप्त भुयार होते. या भुयाराबद्दल नागभैरवला काहीच माहिती नव्हती. राजा या भुयारी मार्गाने निघून एका अरण्यात पोचला.

राजा अरण्यमार्गाने जात असताना समोरून शिखमुखी नावाचा एक डाकू घोड्यावरून त्याच वाटेने आला. त्याने राजाला थांबवून धमकी दिली–"तुझ्या अंगावरील सर्व आभूषणे अुतरवून त्या दगडावर ठेव."

धर्मपालने कोणताही प्रतिकार न दर्शवता मुकाट्याने आपली सर्व आभूषणे काढली, एका वस्त्रात ती बांधली व किंचित हसत ते गाठोडे शिखमुखीच्या हाती सोपवून तो चालू लागला.

हे पाहून शिखमुखीने त्याला थांबवून विचारले–"दिसायला तू चांगल्या खानदानी घराण्यांतला दिसतोस; शारीरिक बळही तुझ्यात भरपूर असले पाहिजे; माझ्याशी तू सहज लढू शकशील, असे असूनही अजिबात विरोध न करता तू चुपचाप आपले दागिनें कसे काढून दिलेस? कोण आहेस तू?"

धर्मपाल म्हणाला–"माझे नाव धर्मपाल. मी सुवर्णमुखी राज्याचा राजा." आणि राजाने आपल्या सेनापतीने केलेल्या स्वामी-द्रोहाची हकीकत सांगून म्हटले–"तू सरळ समोर येऊन मला धमकावलेस. मला लुटायची इच्छा प्रदर्शित केलीस. पण त्याने तर मागून पाठीत सुरा खुपसल्यासारखी वर्तणूक केली. मला धोका देऊन माझ्याशी द्रोह केला. त्यामुळे मला असं वाटलं की त्याच्या स्वामीद्रोहापेक्षा तू कितीतरी पट अधिक चांगला आहेस, म्हणूनच माझ्यात ताकत असूनही मी तुझ्याशी सामना न करता मुकाट्याने माझी आभूषणे उतरवून दिली."

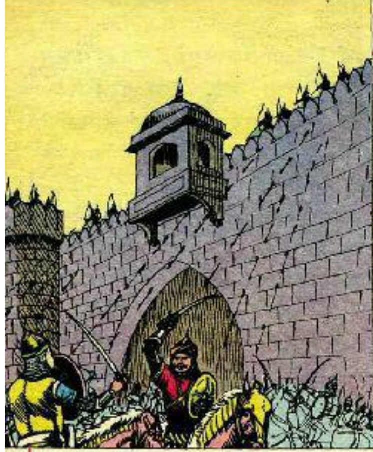
हे शब्द ऐकून शिखमुखी चटकन घोड्यावरून उतरला, आभूषणांचे गाठोडे धर्मपालच्या पायांवर ठेवत तो म्हणाला–"महाराज, मला क्षमा करा. माझ्याजवळ उत्तम लढाऊ असे पंचवीस साहसी लुटारू जवान आहेत. ते सर्वचजण चांगले धनुर्धारी आहेत. आपण आज्ञा दिलीत तर आम्ही सर्व मिळून त्या नागभैरवचा संहार करू."

"तू मदतीचा हात पुढे केलास ही फारच चांगली गोष्ट आहे. मला गरज पडेल तेव्हा मी तुझ्याकडे येईन आणि त्यावेळी तू मला मदत कर." असे म्हणून धर्मपाल पुढे निघून गेला.

आणखी थोडे अंतर चालून गेल्यावर राजाला एक दृश्य दिसले–अग्निनेत्र नावाचा एक राक्षस झाडाला टेकून बसलेल्या एका जंगली डुकराला खाऊन टाकण्याच्या तयारीत होता. मोठे सुळे असलेले ते डुक्कर भयाने ओरडत-किंचाळत होते.

राजाने हे दृश्य पाहून ही न पाहिल्या-सारखे करून आपली दिशा बदलली व तो चालू लागला. हे पाहून–"अरे माणसा, मला पाहूनही निर्भयतेने तू निघून जात

आहेस ?" असे म्हणत राक्षस उठून उभा राहिला व त्याने राजाला आपल्या डाव्या हातात घट्ट पकडले.

परंतु यामुळे राजा जराही विचलित झाला नाहीं, हे पाहून राक्षसाला फारच आश्चर्य वाटले. तो म्हणाला–"प्राणांचं भय नसणारा माणूस आज मी प्रथमच पहात आहे. बोल, कोण आहेस तू ?"

"मी सुवर्णमुखीचा राजा धर्मपाल." असे उत्तर देऊन राजाने आपला सर्व वृत्तान्त राक्षसाला सांगितला व म्हणाला–"राजाने कधीही आपल्या प्राणांचे भय बाळगू नये."

राक्षसाने राजाला जमिनीवर ठेवले व तो बोलू लागला–"एका खऱ्या राजाच्या अंगात असावी अशी सर्व लक्षणे तुझ्यात आहेत, मी आता तुझ्याबरोबर येऊन त्या राजद्रोही सेनापतीचा वध करतो. चल."

"मला जरूर वाटेल तेव्हा नक्की मी तुझी मदत मागायला येईन." असे म्हणून धर्मपाल पुन्हा पुढे निघाला.

एक आठवडाभर प्रवास केल्यानंतर धर्मपाल जवळच्या वैशाली राज्यात पोचला. सुवर्णमुखी व वैशाली राज्यात पिढयान् पिढयांचे वैर होते !

तरीही धर्मपाल वैशालीचा राजा सुचरित याला भेटला व त्याने आपली सर्व हकीकत सुचरितला सांगितली आणि विचारले– "माझे सिंहासन परत मिळवून देण्यासाठी आपण मला मदत कराल ?"

यावर सुचरित म्हणाला–"धर्मपाल, संकटसमयी आपली मदत मागणारा आपला जन्मांतरीचा शत्रु का असेना, त्याला मदत करणे हा आपला धर्म आहे–असा माझा विश्वास आहे. मी आपले सैन्य घेऊन आपणाबरोबर येतो."

धर्मपाल विशाल सेना घेऊन गेला व त्याने सुवर्णमुखी नगराला वेढा दिला. नागभैरव व धर्मपाल यांच्यात भयानक द्वंद्व युद्ध झाले. नागभैरव जखमी झाला व त्या युद्धात हारला. धर्मपालने त्याला तुरुंगात टाकले.

सिंहासनारूढ झाल्याबरोबर धर्मपालने अरण्यात लुटालूट करणाऱ्या शिखमुखी डाकूला बोलवून घेतले व त्याला सांगितले– "तू वाटसरूंना लुटताना प्रजाजनांचे धन व प्राणही हरण करतोस. म्हणून तू आपल्या साथीदारांसह ताबडतोब आत्मसमर्पण कर. नाहीतर तुला फार कडक शिक्षा करावी लागेल."

राजाचे बोलणे ऐकून शिखमुखी काही बोलणार तोच राजाने तीक्ष्ण स्वरात आज्ञा दिली–"तू आत्ताच्या आत्ता अरण्यात जा आणि आपल्या साथीदारांसह परत येऊन आत्मसमर्पण कर. माझी आज्ञा आहे ही."

यानंतर धर्मपाल स्वत: अरण्यात गेला व अग्निनेत्र राक्षसाला भेटून त्याला म्हणाला– "अग्निनेत्र, तू या जंगलात रहातोस म्हणून सर्व जनता या भागात यायला भिते. तू हा भाग सोडून दुसरीकडे रहायला जा."

"नाही सोडून गेलो तर ?" राक्षसाने डोळे लाल करत उलटून प्रश्न विचारला.

धर्मपालने त्याच क्षणी तलवार म्याना-बाहेर उपसली. हे पाहून राक्षसाने प्रशंसा-पूर्वक मान हलवली व तो तिथून निघून गेला.

काही दिवसानंतर धर्मपालने वैशालीचा राजा सुचरित याच्याबरोबर युद्ध करण्याची घोषणा केली. आपला पुत्र शशिसेन याच्या

नेतृत्वाखाली त्याने सैन्यही पाठवले. शशिसेन सुचरितला मोठ्या सहजपणे पराभूत करून कैद करून घेऊन आला, व सिंहासनावर बसलेल्या पित्यासमोर त्याला उभे केले.

सुचरितने मोठ्या दु:खाने धर्मपालला विचारले–"महाराज, मला असे वाटते की आपल्या दोन राज्यांत फार वर्षांपासून असलेले शत्रुत्व आपण विसरू शकला नाहीत."

धर्मपाल यावर हसून म्हणाला–"शत्रुत्व मित्रत्वात बदलणे हे तर आपल्याच हातात आहे ! आपली एकुलती एक कन्या निहारिका हिचा माझा पुत्र शशिसेन याच्याशी विवाह का करून देत नाही ?"

सुचरित थोडा वेळ गप्प राहिला व नंतर त्याने संमतिदर्शक मान हलवली. सुचरितच्या हातातील बेड्या काढून टाकण्याची आज्ञा धर्मपालने आपल्या सैनिकांना दिली.

वेताळाने ही गोष्ट सांगून विक्रमादित्याला विचारले–"राजा, राज्याच्या लोभाला बळी पडून आपल्याच राजाला तुरुंगात टाकणारा सेनापती नागभैरव हा स्वामीद्रोही आहे. पण राजा धर्मपालच्या बाबतीत काय? तो राज्य चालवल्यानंतर संकटात सापडला असताना त्याला मदत करणाऱ्या डाकू व राक्षसाशीच नव्हे, तर आपले सैन्य घेऊन नागभैरवला सिंहासनावरून खाली ओढणाऱ्या राजा सुचरितशी सुद्धा त्याने मित्रद्रोह केला. नागभैरव जर स्वामीद्रोही असेल तर धर्मपाल काय मित्रद्रोही नाही? या प्रश्नाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर तुझ्या मस्तकाचे शतशः तुकडे तुकडे होतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"धर्मपाल डाकू, राक्षस व सुचरित यांना भेटला त्यावेळी तो कोणत्याही राज्याचा राजा नव्हता, तर केवळ एक सर्वसामान्य नागरिक होता. परंतु त्यानंतर तो राजा बनल्यानंतर आपल्या प्रजेचे चोर-डाकू यांच्यापासून रक्षण करणे हे त्याचे कर्तव्यच होते. म्हणूनच त्याने डाकूला आत्मसमर्पण करण्याची आज्ञा दिली. हीच राजनीति त्याने राक्षसाच्या बाबतीतही लागू केली. यात मित्रद्रोहाचा काही प्रश्नच उपस्थित होत नाही. राहता राहिला प्रश्न त्याच्या सुचरितशी वागणुकीचा! धर्मपालने सुचरितच्या सैन्याच्या मदतीनेच आपले राज्य पुन्हा जिंकून घेतले होते. त्यामुळे त्याची प्रजा त्याला असमर्थ किंवा भित्रा समजण्याची शक्यता होती. या अपयशाचा कलंक धुवून काढण्यासाठीच त्याने सुचरितला पराभूत करून आपले सामर्थ्य सिद्ध करून दाखवले. हाही राजनीतिचाच एक भाग मानला पाहिजे."

अशा प्रकारे राजाचे मौनभंग होताच वेताळ पुन्हा अदृश्य होऊन झाडावर जाऊन बसला.

(कल्पित)

सासू आणि सून

एका गावात एक प्रौढ बाई रहात असे. तिचे नाव शांताबाई. तिला एक मुलगा होता. तो लग्नाच्या वयाचा झाला आणि तिने एक सुंदर मुलगी पाहून त्याचे लग्न करून दिले. नवी सून आता सासरी आली.

कोणत्याशा भाषेत एक म्हण आहे–'ज्या सुनेला सासू नसते ती फार उत्तम स्त्री होय'–म्हणजे ती स्त्री भाग्यशाली होय. त्यामुळे सुनेच्या मनात आलं-आपली सासू मरून गेली तर आपण व आपला नवरा मोठ्या सुखात राहू? लोक आपल्याला 'चांगली बायको' असं म्हणतील.

या विचाराने सून एक दिवस सासूला म्हणाली–"सासूबाई, मी या घरात आले आहे नं? हा संसार आता मी चालवीन. तुम्ही आता मरून जा ना!"

"अग, असं काय बोलतेस तू? बरं, तुझी अशीच इच्छा असेल तर मी जरूर मरेन, पण माझ्या मनात एक इच्छा आहे–तुला एक मूल झालं की ते पाहून मी आनंदाने डोळे मिटीन–कायमचे!" शांताबाई म्हणाली.

थोड्याच दिवसात सुनेला दिवस राहिले अन् योग्य वेळी तिला मुलगा झाला. नातू मांडीवर घेताना आनंदाने शांताबाईला आकाश ठेंगणं झालं.

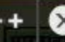
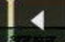
"सासूबाई, आता नातू पाहिलात नं? आता का नाही मरून जात?" सुनेने विचारले.

"अग, अजून जरा धीर धर. बाळाच्या खोड्या, खेळणं पाहून मला खूप आनन्द वाटेल, मग मरीन मी." सासू म्हणाली.

पाच वर्षे गेली. शांताबाईचा नातू शाळेत जाऊ लागला.

"आता तरी मरा ना सासूबाई. मुलगा शाळेतही जाऊ लागला." सुने म्हणाली.

"अग, मुलाची मुंज होऊ दे. यावेळी अगदी नक्की मरेन." सासू म्हणाली.

थोड्या दिवसांनी शांताबाईच्या नातवाचा मौंजीबंधन समारंभ पार पडला.

आता पुन्हा सून म्हणाली–"सासूबाई, मुंजही झाली, आता का नाही मरत?"

"अग, झालं ते झालं. पोराचं लग्न झाल्याशिवाय आता काही मरत नाही मी." सासू म्हणाली.

शांताबाईचा नातू लग्नायोग्य झाला. छानस घराणं पाहून त्याचं लग्न लावून दिलं गेलं.

"सासूबाई, तुम्ही आपली नातसूनही पाहिलीत. मरणाच्या बाबतीत आता का टाळाटाळ करता?" सुनेने विचारले.

"अग, आता एक छोटीशी इच्छा राहिली बघ. माझा नातू अन् त्याची बायको याचा पोपट-मैने-सारखा सुखाचा संसार पहाण्याचा आनंद मला लुटू दे." शांताबाई म्हणाली.

काही दिवसांनी नातवाची बायको ही सासरी नांदायला आली.

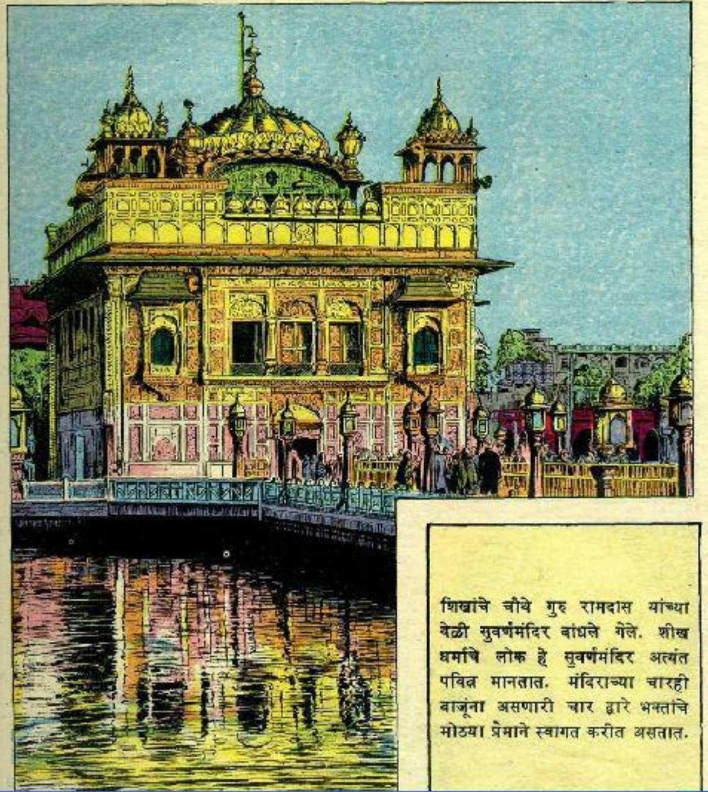
यानंतर एक दिवस शांताबाई आपल्या सुनेला म्हणाली–"सूनबाई, माझ्या सर्व इच्छा पूर्ण झाल्या, आता माझी मरायची इच्छा आहे. पहा, तुझी सूनही संसार संभाळायला आली आहे ना? तुझी आता काय गरज? दोघीही एकदमच मरू या चल."

शांताबाईच्या सुनेच्या हृदयाचा एकदम थरकाप झाला. ती विचार करू लागली–"देवा, चांगलंच संकटात टाकलंस मला तू!" अन् एकदम नरमाईने सासूला म्हणू लागली–"सासूबाई, तुमच्या तोंडून मरणाची भाषा ऐकून मला फार वाईट वाटतंय. काय कमी आहे तुम्हाला इथे? घरातलं सगळं काम माझी सून संभाळते ना? तुम्हाला कश्याची तक्रार करावी लागणार नाही. असं असताना तुम्ही काय म्हणून मरावं?"

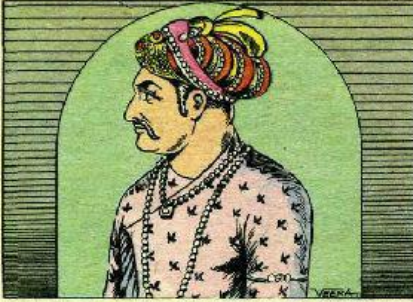
सुनेची बोलणी ऐकून शांताबाईला हंसू आले. यानंतर आपल्या सुनेकडून आपली सेवा करून घेत शांताबाई आनंदाने कालक्रमणा करू लागली.

अमृतसरचे सुवर्णमंदिर

शिखांचे चौथे गुरु रामदास यांच्या वेळी सुवर्णमंदिर बांधले गेले. शीख धर्माचे लोक हे सुवर्णमंदिर अत्यंत पवित्र मानतात. मंदिराच्या चारही बाजूंना असणारी चार द्वारे भक्तांचे मोठ्या प्रेमाने स्वागत करीत असतात.

सम्राट अकबराने हा प्रदेश चौथे शीख गुरु रामदास यांना बक्षिस दिला होता. गुरुने १५७९ मधे तेथे एक तलाव बांधला व 'अमृतसर' असे त्याचे नामकरण केले. या तलावाच्या चारी बाजूंना जे शहर वसले त्यालाही हेच नाव प्राप्त झाले.

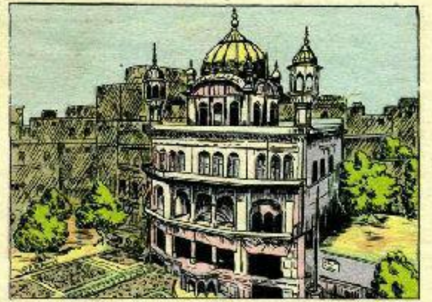
पाचवे गुरु अर्जुनदेव यांनी तलावाच्या मध्यभागी एक मंदिर बांधण्याचा प्रारंभ केला. शीखधर्म हा कोणत्याही एका विशेष वर्गासाठी मर्यादित ठेवलेला नाही ही गोष्ट सिद्ध करण्यासाठी या मंदिराची पायाभरणी मियासमीर नावाच्या एका मुस्लिम धर्मगुरुच्या हातून करवली होती.

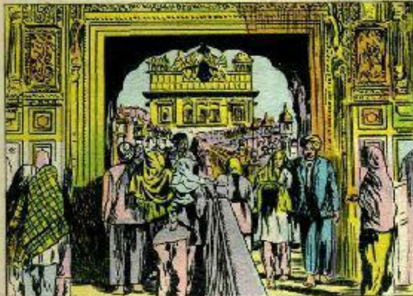

इसवी सन १८०३ मधे महाराज रणजीतसिंह यांनी मंदिराच्या खालच्या अर्ध्या भागाच्या भिंतींना संगमरवरी फरश्या बसवल्या, छत तांब्याच्या पत्र्याने मढवले व त्यावर ४०० कि. ग्रॅ. सोन्याचा लेप चढवला.

सुवर्णमंदिरात मागच्या बाजूला शिखांचे गुरुपीठ अकालतख्त' किंवा 'अमर-सिंहासन' आहे. सहावे शीखगुरु हरि-गोविन्दजी यांनी या तख्ताची स्थापना केली होती. सर्व गुरुंनी उपयोगात आणलेली शस्त्रे इथे सुरक्षित ठेवलेली आहेत.

सुवर्णमंदिरात अखंड मंत्रपठण व संगीत चालू असते. मंदिर पहाण्या-साठी-दर्शन घेण्यासाठी भक्तांच्या झुंडी येतच असतात. या मंदिराचे प्रांगण ऐतिहासिक दृष्टीने फार महत्वाचे आहे.

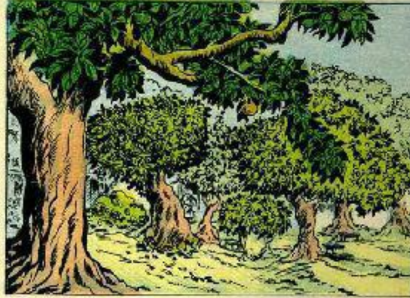
बाबा अटल गुरुद्वार हे अमृतसरमधील आणखी एक मुख्य धार्मिक संस्थान आहे. अनेक महान व्यक्तींनी उपयोगात आणलेल्या वस्तूंचा संग्रह इथे व्यवस्थित ठेवलेला आहे. धार्मिक कृत्यांच्या बाब-तीतही हे संस्थान सदैव सक्रिय असते.

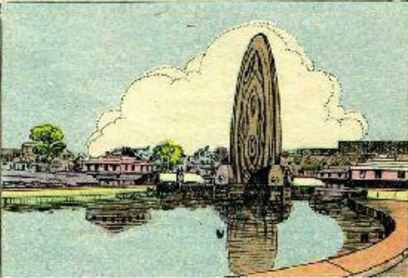

शीख धर्मासंबंधीच्या घटना चित्रित करून ठेवलेले अनेक धातूंचे पत्रे या बाबा अटल गुरुद्वारमध्ये आहेत. हरगोविन्दजींचे पुत्र बाबा अटल राय यांचे स्मरण देत रहाणारे हे नऊ मजल्यांचे भवन सुवर्णमंदिराजवळच आहे.

सुवर्णमंदिराच्या दक्षिणेला अत्यंत विशाल अशी 'गुरुची बाग' आहे. ३० एकर क्षेत्रफळ असणाऱ्या या बागेचे वातावरण गंभीर आहे. येथे डाळिंब, संत्री इ. अनेक फळांचे वृक्ष आहेत. तलाव व छोटया छोटया मंडपांनी ही बाग सुशोभित केलेली आहे.

सुवर्णमंदिराजवळच 'जालियनवाला बाग' आहे. १३ एप्रिल १९१९ रोजी या ठिकाणी एका दुष्ट इंग्रज अधिकाऱ्याच्या आज्ञेवरून स्त्रिया-मुले यांच्यासकट २००० लोकांची निर्घृण हत्या केली गेली. हुतात्म्यांची स्मृति म्हणून इथे एक राष्ट्रीय स्मारक बांधले गेले आहे.

वीरगाव नावाच्या एका खेडयात मोतीलाल नावाचा एक मजूर रहात असे. दुसऱ्यांचा माल वाहून नेऊन, हमाली करून, तो आपल्या कुटुंबाची गुजराण करीत असे. त्याला बायको व चार मुले होती. चन्द्रमुखी नदीच्या किनाऱ्यावर येणाऱ्या-जाणाऱ्या प्रवाश्यांचे सामान वाहून त्याला रोज बऱ्यापैकी मजुरी मिळत असे. याप्रकारे आपल्या मुलांचे योग्य तऱ्हेने पालनपोषण तो करी.

एके दिवशी अचानक मोतीलालच्या मनात एक कल्पना आली. त्याला रोज कमाई करण्याचा कंटाळा आला! एकदम अचानक काही संपत्ती हाती लागली तर आपल्याला उरलेलं जीवन आरामात बसून काढता येईल - असे त्याच्या मनाने घेतले.

मोतीलालने अनेकांच्या तोंडून ऐकले होते की वीरगावच्या दक्षिणेला दौलतपूरच्या जंगलात खूपशी भुते रहातात! मोतीलालने ठरवले की आपण काहीही करून या भुतांशी मैत्री करावी व त्यांच्या मदतीने एकदम करोडपति बनावे!

एक दिवस मोतीलाल भल्या पहाटेच उठला व दौलतपूरच्या जंगलाकडे चालू लागला. जंगलात थोडे आत शिरल्यावर त्याला पारंब्या लोंबत असलेले एक भले मोठे वडाचे झाड दिसले. त्याने पाहिले की एक भूत त्या पारंब्या पकडून लोंबकळत आहे, झोके घेत आहे!

मोतीलाल धाडस करून त्या वडाखाली गेला. भुताला आपण पाहिलेच नाही असे ढोंग करत तेथे बसून मोठ-मोठ्याने रडू लागला.

थोडया वेळाने पारंब्या सोडून भुताने एकदम मोतीलालच्या समोर उडी मारली. त्याच्या खांद्यावर थापटी मारत त्याने

प्रसाद बर्वे

त्याला विचारले–" तुझ्यावर कसलं संकट आलंय? लवकर सांग."

मोतीलाल अधिकच जोरात रडत म्हणाला–"काय सांगू मी! माझं कुटुंब खूपच मोठं आहे. माझ्या हातात तर एक तांब्याचं नाणं सुद्धा नाही. माझी बायका-पोरं भुकेने तडफडत आहेत."

"अरेरे, असं आहे होय? काळजी करू नकोस! असे म्हणत भुताने हवेत आपला हात फिरवला आणि त्याच्या हातात एक सुवर्णपात्र आले. ते पात्र सोन्याच्या मोहोरांनी भरून त्याने मोतीलालच्या हातात दिले आणि म्हटले–"हे पात्र घेऊन तू सरळ पूर्वेकडे निघून जा. तुला पुन्हा कधी पैशांची गरज भासली तर संकोच न करता या वडाखाली ये."

मोठ्या खुशीने ते पात्र घेऊन मोतीलाल पूर्वेकडे चालू लागला. थोडे पुढे जाताच दोन भुते त्याच्या समोर उभी ठाकली! मोतीलालच्या हातून सुवर्णपात्र हिसकून घेत विकट हसत ती म्हणाली–"अरे, कोणी सुखी दिसलं तर ते आम्हाला सहन होत नाही. ही संपत्ती घेऊन गेल्यावर तुझे कष्ट संपतील, तू आरामात, आनंदात राहशील. छे, छे, आम्ही थोडा उशीर केला तर आम्हालाच धोका आहे."

मग कसचं काय, अन् काय! दुसऱ्याच क्षणी मोतीलालच्या हातातलं सुवर्णपात्र मातीच्या पात्रात रूपांतरित झालं व त्यांतल्या सोन्याच्या मोहोरांचे खडे बनले.

हे परिवर्तन पाहून मोतीलाल खूपच चिडला. त्याने मातीचे भांडे जमिनीवर आपटले. दोन्ही भुते त्याच्या भोवती थोडा वेळ नाचली, गायली आणि हसत राहिली. नंतर पाहता पाहता अदृश्य झाली.

मोतीलाल दु:खी होऊन घरी गेला. पण दुसऱ्या दिवशी मजुरीला न जाता तो पुन्हा दौलतपूरच्या जंगलाकडे चालू लागला. त्याला दुरूनच दिसले की आपल्यावर उपकार करणारे भुत पारंब्यांवर झोके घेत बसले आहे.

त्याने भुताला आपली सारी कहाणी सांगितली. ते सर्व ऐकून भुत म्हणाले– "हे बघ, तू काळजी करू नकोस. कोणी दु:खीकष्टी असलेलं मला पाहवत नाही. अशा लोकांना मदत करण्यात मला फार आनन्द होतो." असे म्हणत भुताने पुन्हा सुवर्णमुद्रा निर्माण केल्या आणि ते सर्व मोतिलालला देत ते भूत म्हटले–"ऐक, यावेळी तू दक्षिण दिशेकडे निघून जा."

मोतीलाल सुवर्णपात्र घेऊन दक्षिणेकडे निघाला. थोडा पुढे जातो तोच 'दुसऱ्याचे सुख न पाहवणारी' ती दोन भुते त्याच्या-जवळ आली आणि म्हणाली–"अरेरे, तुझं नशीब फळफळलेलं दिसतंय. वा, काय सुंदर घुबड दिसतंय हे!"

आणि काय! दुसऱ्याच क्षणी मोती-लालच्या हातातलं सुवर्णपात्र अदृश्य झालं आणि त्या जागी एक घुबड दिसू लागलं! ते पाहताच मोतीलालच्या अंगावर काटा उभा राहिला. त्याने घुबड दूर फेकून दिले आणि दोन्ही भुतं अदृश्य झाली.

मोतीलाल आजही दु:खी मनाने अन् रिकाम्या हातांनी घरी परतला. दुसऱ्या दिवशीही तो कामाला गेला नाही. यावेळी आपल्याला मिळणारं धन काळजीपूर्वक परत आणण्याचा विचार करत करत तो वडाजवळ पोचला.

वडाजवळ जाऊन पुन्हा तीच हकीकत त्याने भूताला ऐकवली. भुताने त्याला सहानुभूति दाखवत म्हटले–"तुझ्यासारख्या

दीन दुःखी लोकांना मदत करणं हे माझं कामच आहे." असे म्हणत पुन्हा सुवर्णपात्र अन् सुवर्णमुद्रा देत त्याला भुताने यावेळी ईशान्य दिशेला जायला सुचवलं.

मोतीलाल भुताकडे रागाने पहात म्हणाला–"दरवेळी तू म्हणालास त्या दिशेनेच मी जात राहिलो, अन् माझं नुकसानच नुकसान झालं. म्हणून यावेळी मी सरळ माझ्या गावच्या दिशेने जाणार."

यावर भूत क्रोधाने म्हणाले–"हे पहा, संकटात सापडलेल्या लोकांना मदत करणं ही जशी माझी आवड, तशीच तुला माझे जे मित्र भेटले त्यांना आवड आहे–माझ्याकडून मदत मिळवलेल्यांना रडवणं! मी ज्या दिशेने जायला सांगत आहे त्या दिशेने तू न गेलास तर त्यांना दुःख होणार नाही? त्यांना दुःखी झालेलं मला कसं पाहवेल? आम्ही तिघंही जानी दोस्त आहोत. तू जर ईशान्य दिशेने जाणार नसलास तर मी त्यांना आताच बोलावून घेतो." असे म्हणत विचित्र रूप धारण करीत ते भूत तिथून अदृश्य झाले. आणि त्याच क्षणी ती दोन खोडकर भुतं तिथे अवतरली. त्यांनी यावेळी सुवर्णपात्र अन् सुवर्णमुद्रांची राख करून टाकली. ओरडत आरडत ती भुतं उड्या मारून वडावर चढून बसली.

या घटनेने आता मोतीलालच्या डोक्यात स्वच्छ प्रकाश पडला, भुतांचे सर्व नाटक त्याला समजून चुकले! एक भूत सोनं देण्याचा अभिनय करतं अन् दुसरी भुतं ते अदृश्य करण्याचा अभिनय करून स्वतःची करमणूक करून घेतात! त्याला एक म्हण आठवली–'हावरटपणा ही वाईट गोष्ट आहे, आणि लोभ हा दुःखाचे कारण आहे.' आतापर्यंत त्याची तीन दिवसांची मजुरी गेली होती आणि उलट शारीरिक कष्टही फार झाले होते.

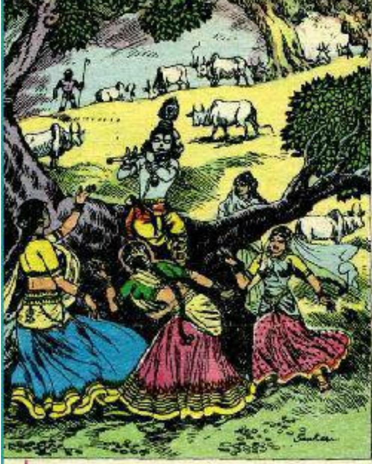
या अनुभवानंतर मोतीलाल पुन्हा कधीही हावरटपणा व लोभाला बळी पडला नाही. मजुरी करून समाधानपूर्वक तो आपले आयुष्य घालवू लागला.

साऱ्या गोकुळात एकाच वेळी हालचाल सुरू झाली. सर्वजण यात्रेच्या तयारीत गढून गेले. सर्व सामान गाड्यांवर लादले गेले. दुधा-दह्याच्या हंड्या सुरक्षित ठेवल्या गेल्या, पोत्यांतून धान्य, तांदूळ वगैरे व्यवस्थित बांधले गेले. तऱ्हेतऱ्हेच्या दोऱ्या, दावणी, रव्या, खुरपी, कोयते, सुऱ्या, भाले, घंटा वगैरे अवजारं नीट ठेवली गेली. घरगुती भांडी-कुंडी एकान्त एक ठेवून पोत्यात भरली गेली. बैलगाड्या रांगेत उभ्या केल्या गेल्या–आणि यात्रेची तयारी पूर्ण झाली.

चांगले बलवान धट्टेकट्टे लोक गुरांना हाकत पुढे निघाले. या कळपांमागे गाड्या निघाल्या व त्यांच्यामागे इतर माणसे चालू लागली. तरुण स्त्रिया आपली निराळी टोळी करून हसत-खेळत, गप्पा मारत, आपले मनोरंजन करीत चालत राहिल्या. लुळ्या-पांगळ्या व म्हाताऱ्या लोकांना मदतीचा हात देत तरुण चालू लागले. अधून मधून झाडांची सावली पाहून लोक विश्रान्तीसाठी थांबत, पाणी पीत. लहान मुले-बाळे काही बाही खात. तगडे व जबाबदार लोक कोणी फार पुढे जाऊ नये व कोणी मागेही राहू नये याची काळजी घेत होते. एके ठिकाणी भरपूर सावली व पिण्यासारखे पाणी पाहून लोकांनी जेवण केले व थोडी विश्रान्ती घेऊन पुन्हा सर्वजण पुढे चालू लागले. अशा प्रकारे सर्व गोकुळ वृन्दावनात

पोचले! गवळी व अनुभवी मोठ्या माणसांनी घरे उभारण्यासाठी जागेची निवड केली. सर्व गाड्या एकाच ओळीत अर्धचन्द्राकार करून उभ्या राहिल्या. काही लोकांनी तात्पुरत्या निवासासाठी लतामंडपांचा आश्रय घेतला. काहींनी झाडांखाली आपापला संसार थाटला. कित्येकांनी काटेरी झाडे तोडून आणून न्हाणीघरे बनवली. पुऱ्या एका दिवसातच लोकांनी वृन्दावन वसवले. दिवस जात राहिले. सजल्या सवरलेल्या गोपिका, कामाच्या गडबडीत इकडून तिकडे धावपळ करणारे गोप व गायींच्या खिल्लारांनी वृन्दावनाला अपूर्व शोभा आली. मुलांचे खेळ व आरडेओरडे यामुळे वृन्दावन नेहमी गजबजलेले वाटे.

दिवसेंदिवस गोपाळांची संपत्ति वाढू लागली, गायीबैलांची खिल्लारे विस्तारली व एकूण वृन्दावनातले आयुष्यच मजेने जाऊ लागले. आता कृष्ण तेरा वर्षांचा झाला. सकाळीच सर्व गोपबालक एकमेकांना हाका मारत शेवटी कृष्णाच्या घरापुढे गोळा होत. सर्व मिळून गायी-गुरे घेऊन यमुनेकाठी जात. गुरांना चरावयास सोडून ते सर्वजण तऱ्हेतऱ्हेचे खेळ खेळत. नदीत आंघोळी करत. दुपारी झाडाखाली बसून जेवण करत व संध्याकाळी गायी-गुरे एकत्र करून त्यांना हाकत आपाआपल्या घरी घेऊन जात. मुलांचे दिवसही अशा प्रकारे मजेत चालले होते.

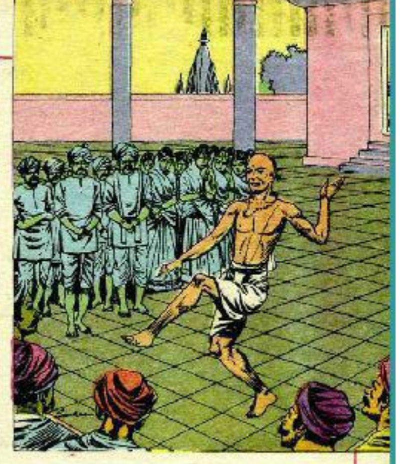
ग्रीष्मऋतुचे आगमन झाले व अचानक गायींमधे निनिराळ्या रोगांचा फैलाव सुरू झाला! गायींची शरीरे कापू लागली, जागेवर उभे राहणेही त्यांना कठीण होऊ लागले, तोंडातून फेस गळू लागला, त्यांच्या जिभाही बाहेर लटकू लागल्या! खूर फाटून त्यात किडे वळवळू लागले!

गायींचा आजार घालवण्यासाठी गोपाल काष्टौषधी–पाळंमुळं यांचा उपयोग करू लागले पण त्यांचा काही उपयोग होईना. काय करावे हेंच त्यांना समजेना! हे आजार यमुना किनाऱ्यावरील जंगलांतील इतर जनावरे, जीव-जंतु यांच्यातही फैलावले–इतकेच नव्हे–गोपही आजारी पडू लागले!

नंद-यशोदा, रोहिणी अस्वस्थ होऊन गेलें. कृष्णाला वाटले की ही जागा सोडली तरच तरणोपाय आहे! मग कृष्णाने हे बलरामला सांगितले. काही कळप हाकलून त्यांनी कोसभर दूर नेऊन ठेवले. काही इतर गोपांनीही त्यांचे अनुकरण केले. अशा प्रकारे ज्यांनी जागा हलवली ते लोक रोगांना बळी पडले नाहीत.

परंतु नंदाला हे गाव सोडणे पसंत पडेना. तो म्हणू लागला, "हेच आमचे ठिकाण आहे. इथे जी काही संकटे येतील त्यांना आपण तोंड दिले पाहिजे, सर्व नातेवाईकांना घेऊन आता आपण कुठे जायचे? नंद, यशोदा व रोहिणी आजारी पडूनही गाव सोडायला तयार होईनात, हे पाहून आता काय करावे हे कृष्णाला कळेना!

गोकुळात विदेह देशाहून आलेला एक म्हातारा गोप होता, त्याने गोपप्रमुखाला सुचवले–"असं पहा बाळ, आपल्या उपजीविकेचा आधार म्हणजे आपले पशुधन! शिवशंकर हा पशुपति! तेव्हा भगवान शंकराची आराधना केली तरच आपलं हे संकट दूर होईल. असं हताश बसून काही

उपयोग नाही. शास्त्री-पुरोहित बोलावून शिवाची आराधना करवा."

या अनुभवी वृद्धाच्या सूचनेवर विश्वास ठेवून सर्व गोपांनी विद्यापारंगत ब्राह्मणांना बोलावून शिवाच्या अर्चनेसाठी योग्य व्यवस्था केली. एक आठवडाभर रात्रंदिवस शिवपूजा, अभिषेक, नैवेद्य वगैरे यथासांग निर्विघ्नपणं झाले. सातव्या दिवशी एका चांगल्या ब्राह्मणाच्या अंगात संचार झाला. तो आवेशाने विकृत हसू लागला, घुमू लागला, नाचू लागला, आणि म्हणाला–

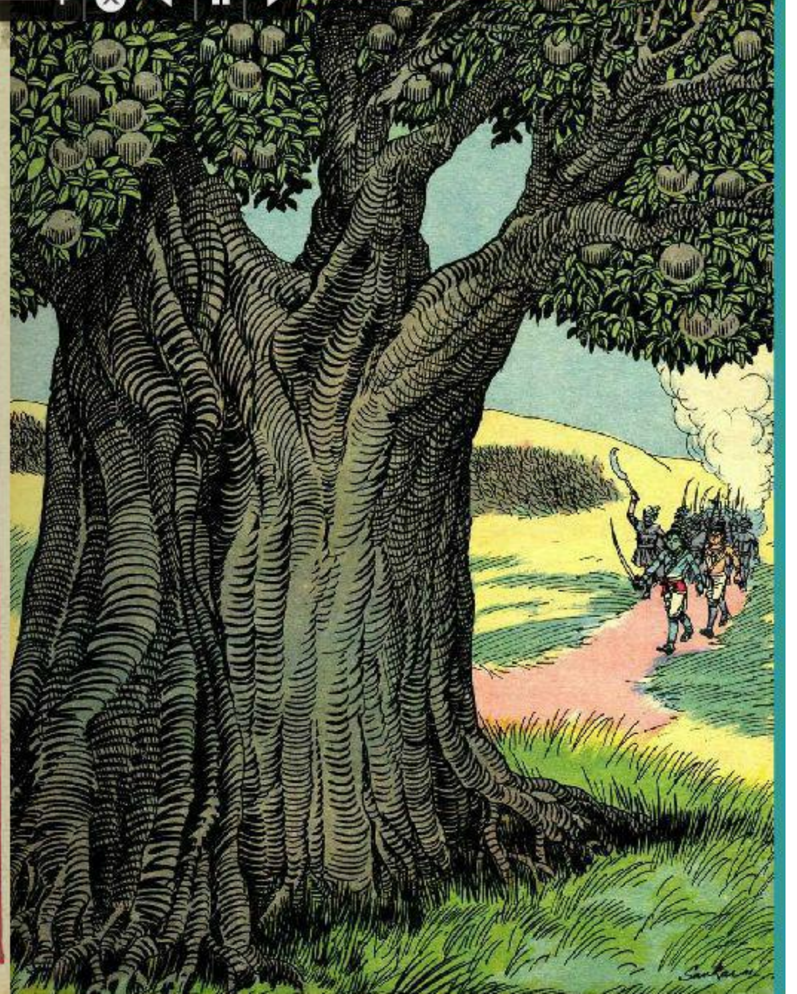
"परम-शिवाने मला कैलास पर्वतावरून पाठवलं आहे. त्यांनी मला म्हटलं–'अरे शंखकर्णा. कालिन्दीच्या तटावरील रोग-

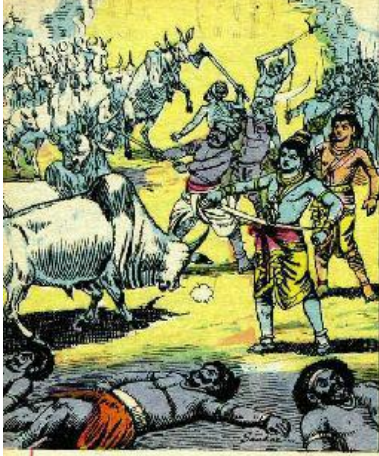

पीडित जनावराना मदत कर, जा.' तुम्ही शिवाची पूजा केलीत, त्यामुळे ते फार प्रसन्न झालेत. तुम्ही अशा प्रकारच्या आजाराला का बळी पडलात माहित आहे? द्वापरयुगाच्या शेवटी भूलोकावरील लोकांना त्रास देण्यासाठी राक्षसांनी अनेक रूपे धारण केली, त्यावेळी विरोचनचा पुत्र-काळकलि नावाचा राक्षस–हा यमुनेच्या दक्षिण किनाऱ्यावर एका विषारी खैराच्या झाडाच्या रूपात अवतीर्ण झाला. या वृक्षाच्या चारी बाजूंना त्याचे अनुचर विषवृक्ष व काटेरी झाडांच्या रूपात अवतरले. त्या विषारी खैराच्या झाडाची हवा लागून तुमची जनावरे रोगग्रस्त झाली, तिथले पाणीही दूषित झाले. हा विषवृक्ष समूळ उपटून फेकण्याची क्षमता केवळ नंदाचा मुलगा कृष्ण व बलराम यांच्यातच आहे. ते सहमत झाले तर आपणा सर्व लोकांचे रक्षण होईल. ही वार्ता कळवण्यासाठीच त्यांनी मला पाठवलं आहे. आता मला आज्ञा व्हावी. मी निघतो आता."

ही वार्ता संपल्यावर ब्राह्मणाच्या अंगात आलेल्या संचाराचा प्रभाव हळूहळू कमी झाला. बाकी सर्व ब्रह्मवृन्द प्रसन्न झाला व आरंभिलेल्या शिवपूजा सप्ताहाची त्यांनी सांगता केली. नंतर काही गोपबालकांना तावडतोब बलराम व कृष्ण यांना बोलावण्यासाठी पाठवले केले. त्यांनी जाऊन त्या दोघांना सर्व वृत्तान्त सांगितला. सर्व हकीकत ऐकल्यावर दोघेही भाऊ म्हणाले–"ईश्वराची आज्ञा झाली आहे. तेव्हा आमचे मातापिता व आपल्या जातीच्या लोकांना वाचवण्यासारखे दुसरे पुण्य कोणते? आम्ही अवश्य त्या विषारी खैरवृक्षाचा नायनाट करू."

कृष्णाने व बलरामाने ब्राह्मणांना व शंकरांला साष्टांग प्रणाम केला, शिव मंदिराला प्रदक्षिणा घातली व लगेच हातात कुऱ्हाडी घेऊन तो विषवृक्ष उपटण्यासाठी जंगलाकडे निघाले.

शिवाची आराधना सुरू केल्यापासून बरेचसे गोप बरे झाले होते. ते सर्व इतर गोपबालकही त्यांना मदत करण्यासाठी सिंहनाद करीत त्यांच्या मागे निघाले.

विषवृक्ष शोधून काढायला त्यांना मुळीच त्रास झाला नाही. कारण जंगलात शिरता-नाच त्यांना एक प्रकारचा दुर्गंध जाणवू लागला. त्या दिशेने ते जसजसे पुढे जाऊ लागले तसतसा तो दुर्गंध असह्य होऊ लागला. लवकरच भयानक आकाराचा, आकाशाला भिडू पाहणारा, तो राक्षसी अक्राळविक्राळ वृक्ष त्यांना समोर दिसला. त्याच्या चोहों बाजूंना काटेरी झाडे-झुडुपे उभी होती. कृष्ण-बलरामांनी भोवतालची काटेरी झाडे तोडून त्या विषवृक्षापर्यंतचा रस्ता मोकळा केला. आणि ते सर्व त्या वृक्षाजवळ पोचले.

त्या विषारी खैरवृक्षाचे खोड तीस पुरुष इतके उंच होते. त्याची फळे हत्तीच्या मस्तका-एवढी मोठी होती, त्याच्या फांद्या चारी दिशांना खूप लांबवर फैलावल्या होत्या. त्याच्या फळांनाच तो घाणेरडा वास येत होता! म्हणून कृष्णाने प्रथम ती फळेच नाहीशी करण्याचा निर्णय घेतला.

यानंतर कृष्ण व बलराम त्या झाडाची कच्ची पक्की सर्व फळे तोडून टाकू लागले. फांद्यांना लागलेली फळे लाठ्या-काठ्यांनी व दगडांनी ते पाडू लागले.

सर्व गोपाळही आरोळ्या ठोकत त्यांना या कार्यात मदत करू लागले. फांद्याही ते तोडू लागले.

एकीकडे कृष्ण-बलरामांनी अशा प्रकारे त्या विषवृक्षाचा विध्वंस आरंभला, तर तिकडे दुसरीकडे त्या भागात फिरणाऱ्या गायी वासरांनी गोपाळांवर हल्ला चढवला! ती सामान्य गायी-वासरे नव्हती—तर तिथे झाडांच्या रूपाने उभे असणाऱ्या राक्षसांची बायकामुले होती ती! ती सर्व तिथेच आसपास संचार करीत असत.

कृष्णाने आता या पशूंकडे मोर्चा वळवला. झाडा-झुडुपांच्या रूपातले राक्षस खाली पडताना रक्त ओकत स्वतःच्या नैसर्गिक रूपातच मरून पडत होते. ते पाहून त्यांच्या गायींच्या रूपातल्या बायका क्रोधाने शिंगे रोखून कृष्णावर धावून जाऊ लागल्या. कृष्णाने त्यांना अगदी सहजपणे तिथून पळवून लावले. नंतर थोड्याच वेळांत त्यांनी तो वृक्ष मुळासकट उपटून टाकला.

नंतर गोपाळांनी ते झाडाचे तुकडे, भोवतालची पाडलेली काटेरी झाडे व त्या राक्षसांची प्रेते यांचा एक मोठा थोरला ढीग रचला, अन् त्या ढिगाला आग लावून दिली. पाहतां पाहतां त्या आगीच्या ज्वाला आकाशाला भिडल्या. अग्निदेवानेही ती झापे झुडपे व राक्षसांची प्रेते मोठ्या प्रेमाने आपल्या कवेत घेतली. थोड्याच वेळात तिथे फक्त चिता-भस्मच बाकी उरले!

गोपाळांची शरीरे घामाने भिजली होती. त्यावर थोडी राखही चिकटली. श्रमाने ते खूप दमले होते, पण त्यांचा उत्साह अदम्य होता! ते सर्वजण तसेच आरडाओरडा करीत यमुनेवर आले. पाण्यांत उड्या टाकून त्यांनी मनसोक्त स्नान केले, एकमेकांवर पाणी उडवले, पाण्यावर जोर-जोराने हात मारून त्यांनी गाणी गायली. अशा प्रकारे खूपशी जलक्रीडा करून ते

पाण्याबाहेर आले. या अवधीत बायका खाणे घेऊन यमुनाकिनारी पोचल्या होत्या. सर्वांनीच आनंदाने भोजन केले व नंतर नाचत-गात, आरडा-ओरडा करीत, मोठ-मोठ्याने घोषणा देत ते सर्व आपापल्या घरी गेले.

काही दिवस लोटले. जनावरे व गोप लोकांचा आजार नाहीसा झाला. ग्रीष्म उलटला. वर्षाकाळचे मेघ आकाशात संचार करू लागले. ढगांचा गडगडाट ऐकून सर्वत्र आनंदीआनंद पसरला. लवकरच पहिला गारांचा पाऊस झाला. सारी पृथ्वी हिरवीगार झाली. झरे खळखळत वाहू लागले.

विदेह देशात मात्र अशा आनंदात विरजण पडले! या प्रांतातील कुंभक याचे गोधन सर्वात अधिक होते. तो धार्मिक व दानशूर म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्या वा त्याच्या पत्नीकडून काही दान मिळाल्याशिवाय याचक कधी विन्मुख होत नसे. कुंभक हा यशोदेचा भाऊ होता. त्याला श्रीधाम नावाचा एक मुलगा व नीला नावाची मुलगी होती. सुखी कुटुम्ब होते ते!

प्राचीन काळी विष्णुने जेव्हा तारकासुराशी युद्ध केले, तेव्हा या कुंभकाने कालनेमीच्या सात पुत्रांचा वध केला होता. आता कुंभकाचा सूड घेण्यासाठी त्याच्या गावात–गोव्रजात–त्यांनी बैलांच्या रूपात जन्म घेतला होता. त्यांच्या अत्याचारांना सीमा नव्हती. जनावरांच्या कळपात घुसून जे गायी-बैल दिसतील त्यांना ते मारून टाकत. गोपाळांना शिंगांनी, खुरांनी मारून खाली पाडत, गोठ्यात बांधून ठेवलेल्या जनावरांवरही ते हल्ला करीत असत.

कुंभकाने त्या बैलांना पकडण्याचे अनेक प्रयत्न केले. अनेक वीर व मल्ल त्यांना मारायला गेले आणि स्वतःच जखमी होऊन परतले. अशा प्रकारे कुंभकाच्या व्रजभूमीत नष्ट करायला काहीच उरले नाही, तेव्हा त्यांनी विदेह राज्यात घुसून तिथली जनावरे व माणसे यांचा विध्वंस आरंभला!

या अत्याचारांनी पिडलेली प्रजा मिथिला नगरीच्या राजाकडे गेली व विनंति करू लागली–"महाराज, कुंभकाच्या गायीच्या खिल्लारात जन्मलेले सात बैल आमच्या खिल्लारांची आणि हिरव्यागार शेतांची नासाडी करीत आहेत. त्यांच्या अत्याचाराला काही सीमा राहिली नाही. त्यांचा वध करून आपण आमचे रक्षण केलं नाहीत, तर आम्हाला आपले राज्य सोडून दुसऱ्या राजाच्या आश्रयाला जायची पाळी येईल. आमचे रक्षण करा. आम्ही तर आपली प्रजा–आपण आमचं रक्षण नाही करणार तर दुसरं कोण?"

साहसी कार्य

कोणे एके काळी हिमगिरी गावावर लुटारूंचे हल्ले नेहमी वाढतच राहिले. संख्येने हे लुटारू केवळ दहाच होते, परंतु ते अचानक हल्ला करीत. यामुळे गावातील लोक भयाने जीव मुठीत धरून कशीतरी कालक्रमणा करीत होते.

शेवटी अशा प्रकारच्या जीवनाला कंटाळून, गाव सोडून दुसरीकडे कोठेतरी जाऊन रहाण्याचा निर्णय त्यांनी घेतला. वस्तीसाठी योग्य स्थान पाहून काढण्यासाठी वीरसेन नावाच्या एका तरुणाला पाठवले.

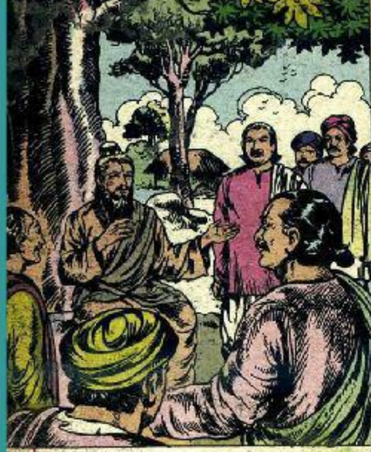
वीरसेन प्रथम आपल्या शेजारच्या गावी पोचला. गावच्या अधिकाऱ्याला भेटून त्याने सर्व वृत्तान्त सांगितला.

अधिकाऱ्याने त्याचे सर्व बोलणे ऐकून घेऊन म्हटले–"पहा बाबा, तुमच्या गावातले लोक एकाद्या नव्या ठिकाणी जाऊन तिथे ते स्थिरस्थावर झाले, तरी तेथेही लुटारू तुम्हाला सतावणार नाहीत याचा काय भरंवसा? तुमच्या गावच्या लोकांची कमजोरी ओळखूनच ते नेहमी तुमच्यावर हल्ला करतात, पण आमच्या गावच्या हद्दीशी सुद्धा फिरकायला ते घाबरतात!"

"महाराज, आमच्या गावच्या लोकांना एका सूत्रात बांधणें ही काही आमच्या हातची गोष्ट नाही." वीरसेन म्हणाला.

अधिकाऱ्याने थोडा विचार केला व तो म्हणाला–"आमच्या गावात प्रबोधानन्द नावाचे एक योगी आहेत. तू आपल्या गावची समस्या त्यांच्यापुढे मांडलीस तर ते काही न काही उपाय तुला जरूर सांगतील."

वीरसेनने योगी प्रबोधानन्दांना भेटून आपल्या गावची समस्या त्यांना निवेदन केली. योगी म्हणाले–"मी तुमच्या गावी येतो व लुटारूंना तोंड देण्याची शक्ति तुमच्या गाववाल्यांच्या शरीरात भरतो."

यानंतर वीरसेन व योगी हिमगिरी गावात आले.

वीरसेन कुणा योग्याला घेऊन आला आहे, व या योग्याला विशेष शक्ति प्राप्त आहेत असा प्रचार गावात झाला. मग काय हवे! गावचे सर्व लोक एकत्र आले व त्यांनी योग्याचे स्वागत केले. योग्याने त्यांना समजावून सांगितले की हिम्मत बांधली तर न साधता येण्यासारखे कोणतेच काम नाही.

गाववाले योग्याला म्हणाले–"आपण म्हणता ती गोष्ट आम्ही सर्वजण जाणतो. पण खरी गोष्ट अशी की, आमच्या गाव-वाल्यांपैकी कोणालाच लाठी फिरवता येत नाही की तलवार चालवता येत नाही! अशा स्थितीत आम्ही लुटारूंशी लढावे कसे?"

"हिम्मत आणि योग्य उपाय यांच्या साह्याने साधारण माणूसही धाडसी कृत्य करू शकतो. मी तुम्हा सर्वांना हिम्मतवान बनवीन, लुटारूंना तोंड देण्याचा उपायही सांगेन. परंतु एक अट आहे–मी रोज तुम्हाला सल्ला देईन, तो तुम्ही ऐकला पाहिजे." प्रबोधानन्द म्हणाले.

"आपण आम्हाला लाठी-तलवार चाल-वायला शिकवा, किंवा एखादी अद्भुत शक्ति वा काम शिकवा. पण केवळ पोकळ भाषणांनी आमचा वेळ खाऊ नका." गावप्रमुख मोठ्या विनयाने म्हणाला.

"मी स्वतः अद्भुत शक्ती अन् कामांनी लुटारूंना पळवून लावू शकत नाही. तुम्ही लोक माझे बोलणे ऐका. माझ्या बोलण्या-वर तुमचा विश्वास नसेल तर माझी परीक्षा घेण्यासाठी आपल्यापैकी कोणीही पुढे यावे. त्याच्याकरवी मी एकाच दिवसात साहसी-कार्य घडवून दाखवतो." योगी म्हणाला.

गाववाल्यांनी आपसात सल्लामसलत केली व योग्याची परीक्षा घेण्यासाठी दुर्बल नावाच्या एका माणसाची निवड केली. खरे म्हणजे त्याचे खरे नाव कोणालाच माहीत नव्हते, सर्वजण त्याला 'दुर्बल' च म्हणत

असत. तो दुबळा व कमजोर दिसे, त्याच्या बायकोचे बोलणे त्याला वेदवाक्य असे. तिच्या सांगण्यावरूनच तो आपल्या आई वडिलांना सोडून आला होता व त्याने निराळा संसार मांडला होता. मांजर, उंदीर यांना घाबरत असे, मुंगी-पाल यांना पाहून तो दचके–इतका तो भित्रा होता! बायकोने सांगितल्यावाचून तो पाणीसुद्धा पीत नसे!

"ऐक, एकाच दिवसात मी तुझ्याकडून साहसी काम करवून घेईन. ये माझ्या-जवळ." प्रबोधानन्द दुर्बलला म्हणाले.

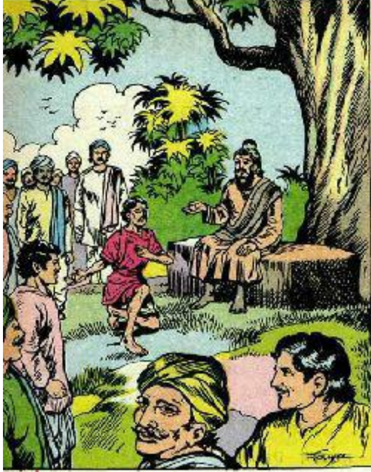
दुर्बल पुढे पाऊल टाकणार, इतक्यात त्याच्या बायकोने त्याला अडवले व म्हणाली–"ठीक आहे, जा, पण योगी जे, सांगतील ते मोठ्या निष्ठेने ऐकून घ्या आणि नंतर माझ्याकडे या. पण नीट कान उघडून ऐका, तुम्ही कोणते साहसी कृत्य करू पहाल तर मी चुप बसणार नाही."

यानंतर दुर्बल प्रबोधानन्द जवळ गेला. योगी त्याच्या कानात म्हणाले–"ऐक, मी जे धाडसी कृत्य तुला सांगणार आहे, ते केल्याने तुला काहीही अपाय होणार नाही, धोका होणार नाही. मी माझ्यात असलेल्या शक्तींच्या साहाय्याने तुझे रक्षण करत जाईन. यामुळे तुझ्या हाती अपार संपत्ती येईल. तुझी कीर्ति पसरेल. आत्ता तुझी

पत्नी मान्यता देत नसली तरी नंतर मात्र ती जरूर खुश होईल. तू नीट विचार कर. हे ही लक्षात ठेव की आयुष्यात तुझ्याकडून काही धाडसी काम होणार असेल तर ते माझ्याच मदतीने होईल; अन्यथा तुझ्या हातून काही होणार नाही. तुझ्या हाती नामी संधी आली आहे, ती सोडू नकोस."

दुर्बलने योग्याचे हे म्हणणे मुकाट्याने ऐकून घेतले. योग्याने त्याला याच गोष्टी तीन वेळा ऐकवल्या आणि म्हटले–"आता तू जा. उद्या सर्व लोक इथे जमतील, तेव्हा मी तुझ्या हातून धाडसी काम करून घेणार आहे. म्हणून उद्या जरा लवकरच तू माझ्याकडे ये."

यानंतर योग्याने तेथे उपस्थित असलेल्या लोकांना दुसऱ्या दिवशी अवश्य हजर रहायला सांगितले.

दुर्बलच्या बायकोने सर्व हकीकत ऐकून घेतली व ती रागाने म्हणाली–"मला असं वाटतंय की तुम्ही सर्वजण माझ्या नवऱ्याला माझ्यापासून तोडायचे कारस्थान करीत आहात. पण याद राखा मीं तुमचं कारस्थान पार पडू देणार नाही. मी आपल्या नवऱ्याला साहसी काम वगैरे काही करू देणार नाही." असे म्हणून नवऱ्याला बरोबर घेऊन ती निघून गेली.

दुसऱ्या दिवशी सर्व लोक त्याच जागी जमले. दुर्बलकडे पहात योगी म्हणाला–"दुर्बल, मला असं वाटलं होतं, की कालच्या सभेनंतर तू एकदा एकटा मला येऊन भेटशील. पण तू काही आला नाहीस. साहसी काम करण्याची तुझी इच्छा नाहीं का?"

"स्वामी, निर्णय घ्यायला उशीर झाला खरा, क्षमा असावी. माझ्या मनात ते काम करायची इच्छा आहे." असे म्हणत दुर्बल पुढे झाला व त्याने योग्याचे पाय धरून नमस्कार केला.

"आपण सर्वजण पहात आहात ना? मी जे बोललो होतो ते मी करून दाखवले." योगी त्या ग्रामवासींना म्हणाला.

प्रमुखाने विचारले–"स्वामी, आपण तर म्हणाला होता की एकाच दिवसात दुर्बलकडून कांही साहसी काम करवून दाखवीन. पण साहसी काम करायचे की नाही हे ठरवायलाच त्याला एक दिवस लागला. अशा स्थितीत तो साहसी काम काय करणार कपाळ? तुम्ही आपलं वचन खरं करू शकला नाहीत."

यावर सर्व गाववाले योग्याकडे पाहून उपरोधाने हसू लागले.

दुसऱ्याच क्षणी वीरसेन म्हणाला–"आपण उगीचच का हसता आहात? या योगीमहाराजांच्या सल्ल्यामुळेच आपल्या शेजारच्या गावचे लोक स्वतःला लुटारू लोकांपासून वाचवू शकले आहेत. म्हणून मला वाटते की यांचे बोलणे नीट ऐकून घ्या."

योगी थोडा वेळ गप्प राहिला व पुन्हा गंभीर आवाजात म्हणाला–"तुम्ही लोक स्वतःच म्हणत होतात की आपल्या बायकोला विरोध करून दुर्बल कोणतेहीं काम करू शकणार नाही. याच्या पत्नीने कालच सर्वांसमोर सांगितलं होतं की ती त्याला कोणतंही धाडसी काम करू देणार नाही. अन् तरीही आत्ता दुर्बल असं काम करायला तयार झाला आहे. याचं तात्पर्य असं की दुर्बलने आपल्या बायकोला विरोध केला आहे, म्हणजेच त्याने बायकोचं बोलणं न ऐकण्याचं धाडसी काम केलं आहे!"

हे ऐकून तिथे जमलेल्यांपैकी काहीजण हसू लागले. यावर योगी म्हणाला–"दुर्बलला हसायची तुमची लायकी नाही. तो आपल्या बायकोला घाबरतो, तर तुम्ही चोरांना घाबरता. चोरांना मारून पिटाळून लावणाऱ्या शेजारच्या गावच्या लोकांनाच फक्त दुर्बलला हसायला अधिकार आहे. त्यांच्यात ती योग्यता आहे."

यावर गावच्या लोकांना स्वतःच्या असमर्थतेची लाज वाटली, सर्वांनी आपल्या माना खाली घातल्या. गावचा प्रमुख योग्याला नमस्कार करून म्हणाला–"स्वामी, आपल्या बायकोलाच काय, पण साध्या उंदरा मांजराला घाबरणाऱ्या दुर्बल मधे आपण साहस उत्पन्न करून आमच्या गावच्या लोकांच्या डोळ्यात चांगलेच अंजन घातलेत! आता पुन्हा जेव्हा लुटारू आमच्या गावावर हल्ला करतील, तेव्हा आम्ही सर्वजण एक होऊन, प्राणपणाला लावून त्यांना तोंड देऊ, त्यांना पळवून लावू."

यावर प्रबोधानन्द फार खुश झाले–आणि वीरसेन व गाववाल्यांना आशीर्वाद देऊन तेथून निघून गेले. यानंतर एके दिवशी गावावर हल्ला करणाऱ्या चोरांना पळवून लावण्यात गाववाले यशस्वी झाले.

न पूर्व, न अष्टमी

एका गावात चार दुष्ट तरुण चोर म्हणून प्रसिद्ध होते. एकदा त्यांनी एका गरीब शेतकऱ्याची बकरी चोरली. बकरी घेऊन ते गावाबाहेरील तलावाच्या काठी गेले, वडाच्या झाडाखाली तिला मारले आणि शिजवून त्यांनी शेळी फस्त केली.

शेतकऱ्याला ही वार्ता समजली. त्याला वाटलं या गावात काही त्याला न्याय मिळू शकणार नाही. तो सरळ राजधानीच्या गावी गेला आणि राजाकडे त्याने तक्रार केली. राजाला न्यायाची मागणी केली.

राजाने चारी तरुणांना पकडून आणविले आणि दोन्ही बाजूचे म्हणणे ऐकायला सुरुवात केली.

चार चोरांपैकी रामू नावाचा एक चोर हिम्मत करून म्हणाला–"महाराज, या गरीब शेतकऱ्या जवळ खरं म्हणजे बकरीच नव्हती. असं असेल तर चोरीचा प्रश्नच कुठे येतो?"

हे ऐकून शेतकऱ्याला खूप राग आला. तो म्हणाला–"रामू, तलावाच्या बांधावर वडाच्या झाडाखाली तुम्ही लोकांनी जी बकरी मारून खाल्ली ती कोणाची होती बरं?"

चारां पैकी एक चोर हसून म्हणाला–"महाराज, आमच्या गावात तलावच नाही, वडाचे झाड ही नाही!"

गरीब शेतकऱ्याने निवेदन केले–"हा तर शुद्ध अन्याय आहे, महाराज. गावात तलाव आहे, तलावाच्या पूर्वेला अष्टमीच्या दिवशी या लोकांनी माझी बकरी मारून खाल्ली!"

हे ऐकून आणखी एका चोराने सांगितले–"महाराज, आमच्या गावाला पूर्व दिशाच नाही. आमच्या गावी अष्टमी तिथि पण आली नाही. असं असता अष्टमीच्या दिवशी बकरी कशी मारून खाता येईल. खोटं, हा सगळं साफ खोटं बोलतो आहे!"

राजाला खरी गोष्ट समजून चुकली. राजाने गरीब शेतकऱ्याला नुकसान भरपाई दिली, नि चारी चोरांना कडक शिक्षा फर्मावली!

ज्योतिषी

पर्शियामधे एक गरीब माणून रहात होता. त्याचे नाव होते युसूफ. तो शहरातील गल्ल्यांमधे हिंडून काही फुटकर वस्तु विकून आपली गुजराण करीत असे.

ऐके दिवशी युसूफची बायको आंघोळी-साठी हमामखान्यात–स्नानागारात–गेली. त्याच वेळी तिथे आणखी एक बाई आली व तिने तिथल्या पहारेकऱ्याला सांगितले–"मला आत्ता स्नान करायचे आहे. आत्ताच्या आत्ता आतील सर्वांना बाहेर काढून मला स्नानागार रिकामे करून दे." पहारेकऱ्यानें आतील सर्व स्त्रियांना ताबडतोब हमाम-खान्या बाहेर निघायची आज्ञा दिली.

ही आज्ञा ऐकून युसूफच्या बायकोला, फातिमाला फार राग आला. तिने व्यंगाने पहारेकऱ्याला विचारले–"ही कोण मोठी महाराणी लागून गेली? तिच्यासाठी आम्हाला का बाहेर काढलं?"

"तुला माहिती नाही ही कोण आहे ते? ही तर राजाच्या मुख्य ज्योतिष्याची बायको!" पहारेकरी म्हणाला.

हे ऐकून फातिमा चिडूनच घरी पोचली. आणि आपल्या नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्ही तर अगदी कुचकामाचे आहात, अगदीच नालायक! कमीत कमी एक ज्योतिषी व्हायचे, लोकांनी माझा जरा तरी मान ठेवला असता!"

"जन्मकुंडल्या बनवू शकत नाही, ग्रह-नक्षत्रांचा हिशोब वगैरे मला काही माहीत नाही तेव्हा ज्योतिषी–बितिषी बनणं आपल्याला काही जमणार नाही बाबा!" युसूफने साफ सांगून टाकले.

"ते मला काही चालणार नाही. तुम्ही ज्योतिषी बनला नाहीत तर मी तलाक घेऊन माहेरी निघून जाईन." फातिमाने धमकी दिली.

बिचारा युसूफ नाइलाजाने हातीं पंचांग व फासे घेऊन स्नानागाराच्या बाहेर ज्योतिष सांगण्यासाठी बसला.

त्या वेळी राजकुमारी हमामखान्यात स्नान करत होती. स्नान सुरू करण्यापूर्वी तिने आपल्या हातातील अंगठी काढून एका दासीच्या हाती दिली अन म्हणाली–"हे बघ, ही नीट संभाळून ठेव, स्नान झाल्यावर मी ही तुझ्याकडून मागून घेईन."

अंगठी कुठे ठेवावी हे दासीला कळेना. इतक्यात तिथल्या संगमरवरी भिंतीत तिला एक भोक दिसले. दासीने हातातली अंगठी त्या भोकात ठेवली व खुणेसाठी तिने त्या भोकात थोडेसे केस कोंबून ठेवले.

राजकुमारी स्नान करून आली, तिने दासीला विचारले–"कुठें आहे माझी अंगठी?" आपण अंगठी ठेवली हे आता दासीला काही केल्या स्मरेना.

हिला घाबरलेली पाहून राजकुमारी तिच्यावर फारच रागावली–"तू आत्ताच्या आत्ता अंगठी हजर केली नाहीस तर आज मी तुझा जीवच घेईन." असे म्हणत ती दासीला मारायला धावली.

दासी घाबरून हमामखान्याबाहेर पळून आली. तिथे तिला ज्योतिषी दिसला.

"महाराज, सांगा बरं राजकुमारीची अंगठी कुठे असेल? नाही तर आज माझी काही खैर नाही." दासीने युसूफला विचारले.

आता काय करावे हे ज्योतिषाला समजेना! त्याने एकदा दासीकडे पाहिले, एकदा पंचांग उलटून-पालटून पाहिले, अन् एकदा फासे फेकून ते निरखून पाहिले.

दासीने आपल्या डोक्यावरून जो साडीचा पदर घेतला होता, त्याला कुठेतरी एक भोक होते व त्यातून तिचे केस बाहेर डोकवत होते, ते पाहून ज्योतिषाने काही विचार न करता बोलायला सुरुवात केली–"पहा, मला एक भोक दिसत आहे आणि त्यांतून काही केस बाहेर दिसत आहेत." मग काय अवकाश! दासीला एकदम अंगठी ठेवलेली जागा आठवली. ती धावतच पुन्हा स्नानागारात शिरली, अंगठी काढून घेऊन तिने राजकुमारीच्या हातावर ठेवली आणि सांगितले की–"आज त्या बाहेर बसलेल्या ज्योतिषाने माझी लाज राखली."

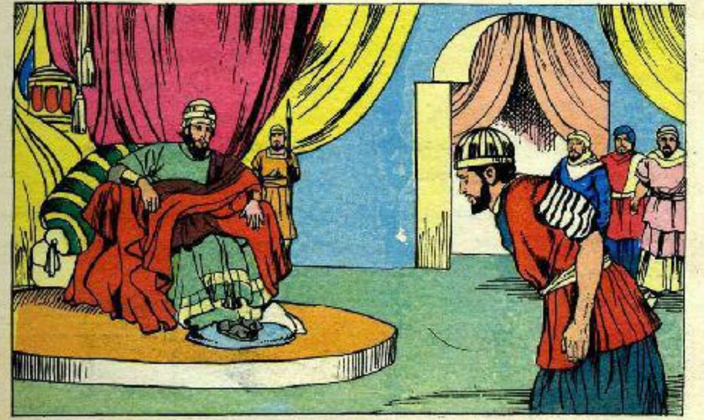
दासीच्या गोष्टी ऐकून राजकुमारीला फार आश्चर्य वाटले आणि राजवाड्यात पोचल्याबरोबर तिने ही हकीकत आपल्या वडिलांच्या कानावर घातली.

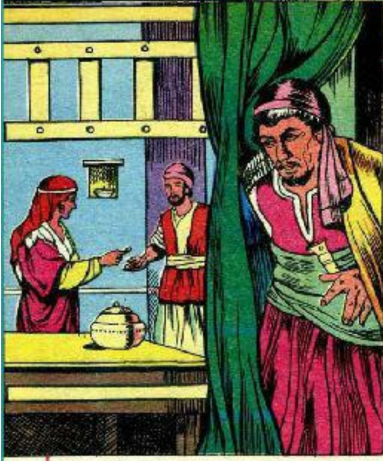
राजाने या नव्या ज्योतिषाला बोलवून घेतले व त्याच्या अंगावर शाल घालून दरबारात त्याची नेमणूक केली.

परंतु लवकरच ज्योतिषावर कसोटीची वेळ आली. चोरांनी राजाचा खजिना लुटला होता. अनेक अनमोल वस्तुंची चोरी झाली होती. चोरांचा पत्ता सांगण्यासाठी राजाने ज्योतिषाला पाचारण केले.

आता मात्र ज्योतिषी चक्रावला. पण आपल्या बचावाचा उपाय शोधावा म्हणून त्याने राजाकडून चाळीस दिवसांची मुदत मागून घेतली. राजाने ती मुदत मान्य केली.

युसूफ तणतणतच घरी आला आणि फातिमाला म्हणाला–"घे आता, मी मेल्यातच जमा आहे आता. ज्योतिषी नवरा हवा होता ना तुला? राजाच्या खजिन्यात चोरी झाली आणि चोरांना शोधून काढण्याचं काम माझ्याकडे आलं.

कशीबशी चाळीस दिवसांची मुदत मिळवली मी. मुदत संपल्यावर पळून जाण्याशिवाय गत्यंतर नाही आपल्याला." चाळीस दिवसांचा हिशोब ठेवण्यासाठी फातिमाने चाळीस खजूर मोजून एका बरणीत ठेवले व ती युसूफला सांगू लागली– "हे पहा, घाबरू नका. मी रोज संध्याकाळी तुम्हाला एक एक खजूर खायला देत जाईन. ज्या दिवशी बरणी रिकामी होईल, त्या दिवशी रात्री आपण इथून पळून जाऊ."

राजाचा खजिना लुटणाऱ्या चोरांच्या टोळीत बरोबर चाळीस चोर होते. चोरांनाही समजले की आपल्याला पकडण्यासाठी राजाने एका ज्योतिषाला नियुक्त केले आहे. म्हणून त्यांनी आपल्या टोळीपैकी एकाला त्याच संध्याकाळी ज्योतिषाच्या घरी पाठवून आतले बोलणे ऐकून येण्यास सांगितले.

चोर ज्योतिषाच्या घराच्या वळचणीला अंधारात उभा राहून आतले बोलणे ऐकू लागला. ज्योतिषाची बायको खजुराची बरणी घेऊन आली आणि आपल्या नवऱ्याच्या हातावर एक खजूर ठेवत म्हणाली–"हा एक, आता एकोणचाळीस राहिले."

हे बोलणे ऐकून चोर घाबरला व व आपल्या टोळीत परत आला आणि म्हणाला–"ज्योतिषाला नक्कीच आपला पत्ता लागला आहे. मी लपून बसून ऐकत होतो, तरीही त्यांना कळले आणि त्याने म्हटले–"हा एक, बाकी एकोणचाळीस राहिले." पण चोरांचा यावर विश्वास बसेना. दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी त्यांनी आणखी एकाला ज्योतिषाच्या घरी पाठवले. तोही दुसऱ्या दिवशी लपून ऐकत बसला. त्याला शब्द ऐकू आले–"दोन, आता अडतीस राहिले."

अशा प्रकारे एकोणचाळीस दिवस एकोणचाळीस चोरांनी हिशोब ऐकला. आता ज्योतिषाला आपला पत्ता लागल्याबद्दल त्यांना काही संशय राहिला नाही. आपल्याबद्दल ज्योतिषाला सर्व काही कळल्याबद्दल त्यांची खात्री झाली. चाळिसाव्या दिवशी चोरांचा नायक स्वतःच जाऊन ज्योतिषाच्या घराशी लपून राहिला.

घराच्या आतील भागात युसूफच्या हातावर शेवटचा खजूर ठेवत फातिमा म्हणाली–"हा शेवटचा, पहाताय ना? बाकी सर्वांपेक्षा हाच मोठा आहे."

आता काय? चोरांच्या नायकाला घाम फुटला. त्याच्या हातापायांना कंप सुटला. झटकन तो घरात शिरला, ज्योतिषाच्या पायांवर लोटांगण घालत तो म्हणाला– "महाराज, आपण आम्हाला राजाच्या हाती सोपवू नका, चोरीचा सगळा माल आणून मी आपल्या हाती देतो. आमच्या विषयी राजाला काही सांगू नका. आमची डोकीच उडवली जातील."

"ठीक आहे, असेच कर." ज्योतिषी मोठ्या आत्मविश्वासाने म्हणाला.

त्याच रात्री चोरांनी खजिन्यातून चोरलेला माल ज्योतिषाच्या हाती सोपवला आणि लाच म्हणून त्याला भरपूर धन दिले.

ज्योतिषाच्या जिवात जीव आला. दुसऱ्याच दिवशी त्याने राजाकडे सर्व माल नेऊन पोचवला. आपल्या दरबारी ज्योतिषाचे सामर्थ्य पाहून राजा फार चकित झाला व त्याने ज्योतिषाचा मोठा सत्कार केला.

आता पुढे काय? त्याला एक नामी युक्ति सुचली. यातून सुटण्याकरता ज्योतिष्यान वेड्याचे सोंग पांघरले स्नानगृहात अंघोळ करीत असता ज्योतिषी अंगावरच्या आल्या कपड्यांनिशी राजमहालाकडे धावत सुटला! राजा मंत्रणागृहात बसून मंत्र्यांशी काही मसलत करीत होता. ज्योतिषी राजवाड्यात पोचल्यावर थेट मंत्रणागृहात घुसला. त्याने राजाच्या हाताला धरून त्याच्या आसनावरून उठवले आणि त्याला धरून तो बाहेर धावू लागला.

आणि काय आश्चर्य! दुसऱ्याच क्षणी भयानक आवाज करीत मंत्रणागृहाची एक तुळई कोसळून नेमकी राजा ज्या आसनावर बसला होता, त्यावर पडली, आसन छिन्न-भिन्न झाले!

राजा ज्योतिषाच्या वर्तणुकीबद्दल प्रथम त्याच्यावर चिडला होता, पण हे दृश्य पाहून तो ज्योतिषाला म्हणाला–"वा, वा! आपण ज्योतिषी नव्हे, अगदी त्रिकाळज्ञानी आहात. माझ्यावर येणारी आपत्ति आगाऊच ओळखून आपण आपले स्नानही अर्धवट सोडून ओलेत्याने धावत आलात! धन्य आहे आपली! आपले उपकार मी कसे फेडू?"

राजाशी सल्लामसलत करीत असलेले सर्व मंत्रीही आता ज्योतिष्याच्या पाया पडू लागले.

राजाने ज्योतिषाचा अपूर्व असा सत्कार केला. त्याला असंख्य उपहार दिले व जुन्या प्रधान ज्योतिषाला त्या पदावरून काढून यूसूफला ते स्थान दिले.

दुसऱ्या दिवशी––

नव्या प्रधान ज्योतिषाची बायको–फातिमा–स्नानासाठी हमामखान्यात गेली. त्यावेळी जुन्या प्रधान ज्योतिषाची बायको तेथे अगोदरच स्नान करत होती.

फातिमाने स्नानागाराच्या पहारेकऱ्याला आज्ञा केली–"त्या बाईला बाहेर घालव, मला स्नान करायचे आहे."

पहारेकऱ्याने तावडतोब म्हटले–"जशी आज्ञा बाईसाहेब, आत्तां बाहेर घालवतो."

